

L₈₂
VUX

KOMMENTARMATERIAL

SÖ:s
publikation
Läroplaner
1985:5

SÖ

E 3872
Kommentarmaterial
1985:5

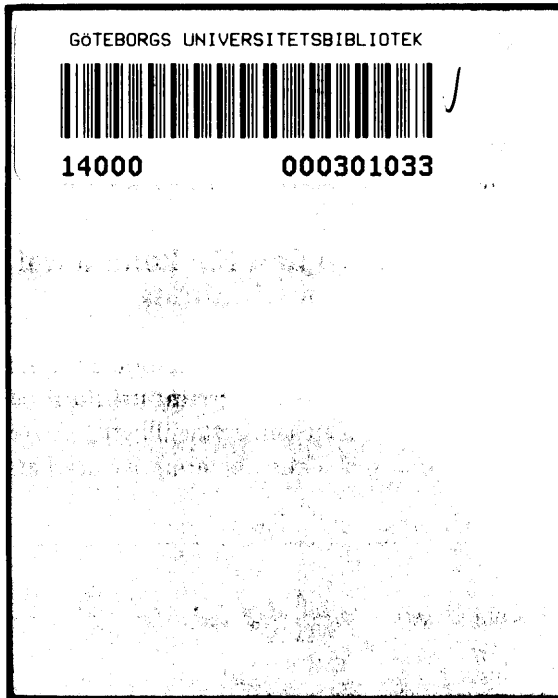
L₈₂
VUX

Grundvux
— *grundutbildning*
för vuxna

Sö

Kommentarmaterial

L₈₂
VUX

Grundvux
— **grundutbildning**
för vuxna

Liber Utbildningsförlaget Stockholm

Liber Utbildningsförlaget
162 89 STOCKHOLM

Upplysningar och beställningsadress:

Liber

Kundtjänst Utbildning

162 89 STOCKHOLM

Tfn 08-739 91 00

SÖ

L₈₂
VUX

Läroplan för kommunal vuxenutbildning

Läroplan för kommunal vuxenutbildning, Lvux 82, består av en allmän del och kommentarmaterial. **Grundvux — grundutbildning för vuxna** är ett av kommentarmaterialen som syftar till att ge idéer och vara ett inlägg i diskussionerna vid bl a kursplanering och utarbetande av lokala arbetsplaner.

Redaktör Carola Stuart

**Teknisk
produktion** Hans Thorsell

Tekniska data *Sättning* Century Schoolbook 10/12
Tryckmetod Offset
Papper 100 g Munkens allround
Bindning Fadensiegel

Presslagd April 1985

© 1985 Skolöverstyrelsen och Liber Utbildningsförlaget

ISBN 91-40-71393-8

Schmidts Boktryckeri AB, Helsingborg 1985

Förord

Läroplanen för den kommunala vuxenutbildningen består av en allmän del och kommentarmaterial. Den allmänna delen innehåller mål och riktlinjer för verksamheten samt tim- och kursplaner.

Läroplanens mål och riktlinjer gäller i tillämpliga delar även grundutbildning för vuxna (grundvux). Eftersom grundvux i väsentliga avseenden skiljer sig från komvux finns i läroplanen också ett avsnitt som behandlar frågor som är specifika för grundvux. Några kurs- och timplaner finns inte för grundvux. SÖ skall däremot utarbeta kommentarmaterial även för grundvux.

Syftet med föreliggande kommentarmaterial för grundvux är att

- belysa aktuella frågor om problem både av övergripande karaktär och i anslutning till enskilda moment,
- diskutera alternativa metoder att lösa olika problem och arbeta i den riktning som målen för grundvux anger.

Kommentarmaterialet innehåller alltså *inga föreskrifter*. Avsikten är att det skall ge idéer och vara ett inlägg i diskussionen vid bl a planering av utbildningen och utarbetande av lokala arbetsplaner.

Då särskilda kurs- och timplaner inte finns för grundvux behöver ett kommentarmaterial för denna skolform ha en hög grad av heltäckning och belysa verksamheten ur olika aspekter.

Detta innebär att kommentarmaterialet för grundvux redovisar grundvux förutsättningar och organisation, diskuterar innehålls- och metodfrågor, belyser specifika problem kring intagning, inskolning, studieplanering och utvärdering. Vidare kommenteras studie- och yrkesorientering och kurativa insatser inom grundvux, behovet av information och uppsökande verksamhet och frågor kring fortbildning, personalutveckling och lokalt utvecklingsarbete.

Stor vikt har lagts vid analys av de övergripande målen för grundvux och vad de får för konsekvenser för innehåll och arbetsformer i utbildningen. Den helhetsyn på utbildningen som därvid redovisas präglar i sin tur framställningen i de avsnitt som berör mer specifika frågor.

Stockholm i april 1985
Skolöverstyrelsen

Innehåll

1 Förutsättningar och organisation 9

Inledning 10

Bakgrund 10

Grundvux framväxt 10

Bristande läs- och skrivfärdigheter 11

Några orsaker till bristande läs- och skrivfärdigheter 12

Några konsekvenser av bristande läs- och skrivfärdigheter 12

Mål för grundutbildningen för vuxna 13

Mål för invandrar- och minoritetspolitiken 13

Allmänna mål för vuxenutbildningen 14

Särskilda mål för grundvux 15

Den enskilde deltagarens mål 16

Deltagare 17

Målgrupper 17

Organisatoriska ramar 18

Statsbidragssystem 18

Schablontillägg 19

Gruppundervisning—enskild undervisning 19

Heltid—deltid 20

Hemspråk 20

Timersättning 20

Skolledning, syofunktionär, kurator 21

Lärare 22

Lokal arbetsplan 24

2 Innehåll och arbetsformer 25

Inledning 26

Utbildningens innehåll 27

Konkretisering av övergripande mål	27
Att bättre klara vardagslivet	28
Att kunna delta i samhällslivet som fullvärdig medlem	29
Att utveckla sin personlighet	29
Deltagarnas individuella mål	31
Skiftande mål och behov	31
Vaga och konkreta mål	32
Arbetsformer	33
Temaarbete	34
Hemarbete	35
Kunskaper och färdigheter	36
Tala—Lyssna	36
Läsa	37
Skriva	39
Räkna	41
Samhälls- och naturorientering	42
Hemspråk i grundvux	43
Möjligheter att anordna undervisning på hemspråk	43
Varför läs- och skrivundervisning på hemspråk?	44
Vilka behöver undervisning på hemspråk?	44
Hemspråk på tre sätt	45
Innehållet i läs- och skrivundervisning på hemspråk	46
<i>Utvidga deltagarnas kunskap om omvärlden</i>	46
<i>Förmedla idéer, normer och värderingar</i>	47
<i>Underlätta för deltagarnas fortsatta studier på svenska</i>	47
Undervisning i SO, NO och matematik på hemspråk	47
Undervisning på hemspråk för deltagare vars modersmål saknar skriftspråk eller har annat alfabet	48
Alfabetisering av invandrare på svenska	49
Varför alfabetisering på svenska?	49
Hur går språkinlärning till?	50
Alfabetisering på svenska på tre sätt	50
Svenska som andra språk	51
Deltagargrupper	51
Olika språkinlärningsmetoder	52
Innehåll och arbetsformer	53
Läromedel på grundvux	54
Läromedel	54
Hjälpmedel	55

3 Intagning, provperiod, inskolning, studieplanering, utvärdering 57

Inledning 58

Sammanfattande översikt 58

Intagningsamtal 60

Kontinuerlig intagning 60

Det första mötet med grundvux 61

Mottagningsamtalets innehåll 62

Provperiod 64

Inskolning 65

Innehåll och utformning 65

Samtalsträning 66

Studieplanering 67

Att ta fram mål 68

Att planera gemensamt 68

Egen planering 69

Att dokumentera 69

Utvärdering 70

Utvärdering i klassrummet 70

Kurskonferensen som ett led i utvärderingen 71

4 Vardagslivsorientering, kurativa insatser, studie- och yrkesorientering, efter grundvux 75

Inledning 76

Vardagslivsorientering 77

Kurativa insatser 78

Studie- och yrkesorientering 79

Personlig vägledning 79

Syo i undervisningen 80

Studiebesök 81

Efter grundvux 82

5 Fortbildning, personalutveckling, lokalt utvecklings- arbete 85

Inledning 86

Fortbildning 86

Plan för lokal fortbildning 87

Personalutveckling 87

Lokalt utvecklingsarbete 88

6 Information och uppsökande verksamhet 89

Inledning 90

Kommunens informationsansvar 90

De ansvarigas kunskaper om grundvux 91

Allmän och attitydförändrande information 92

Lokal information 92

Utgångspunkter vid planering 92

Tvåledsinformation 93

Enledsinformation 94

Uppsökande verksamhet 94

1

Förutsättningar och organisation

Inledning

Detta kapitel belyser ramarna för grundutbildning för vuxna, grundvux, genom att beskriva bakgrunden till grundvux framväxt och dess nuvarande organisation.

Först diskuteras vad analfabetism och bristande läs- och skrivfärdigheter innebär, varför många människor har bristande läs- och skrivfärdigheter och något om vilka konsekvenser det kan få. Därefter presenteras och kommenteras målen för utbildningen utifrån Lvux 82. (En fördjupad och konkretiserad målanalys finns i kapitel 2 Innehåll och Arbetsformer, eftersom innehållet i undervisningen skall vara en konsekvens av målen.)

Resten av kapitlet tar upp grundutbildningens förutsättningar genom att beskriva målgrupper och organisatoriska ramar.

Kapitlet avslutas med en beskrivning av ett viktigt styrmedel för grundvux, den lokala arbetsplanen.

Bakgrund

Grundvux framväxt

- År 1967 Statsbidrag för undervisning på grundskolenivå för vuxna invandrare som fått ofullständig eller ingen undervisning
- År 1969 Statsbidrag för alla ungdomar och vuxna som fått ofullständig eller ingen undervisning
- År 1974 ALFAVUX, en arbetsgrupp med uppdrag att utreda frågor i anslutning till alfabetiseringsundervisning
- År 1975 ALFAVUX rapport Alfabetiseringsundervisning i Sverige med bl a förslag till grundläggande utbildning för vuxna
- År 1976 Särskilt studiestöd för deltagare i kommunal alfabetiseringsundervisning
- År 1977 Förordning om grundutbildning för vuxna (SFS 1977:537)

- År 1981 Föreskrifter och anvisningar till förordning om grundutbildning för vuxna (SÖ-FS 1981 19—20)
- År 1982 Läroplan för kommunal vuxenutbildning (Lvux 82)
- År 1983 Särskilda mål och riktlinjer för grundutbildning för vuxna i Lvux 82
- År 1985 Vuxenutbildningslag (SFS 1984:118)

Bristande läs- och skrivfärdigheter

Under en stor del av 1900-talet trodde man inte att det fanns några analfabeter i Sverige. Analfabetismen ansågs som ett u-landsproblem.

I samband med den stora invandringen till Sverige under 1960-talet blev dock vuxenanalfabetismen uppmärksammas. Det visade sig att åtskilliga av invandrarna — i synnerhet de från medelhavsländerna — var totalanalfabeter, dvs personer som aldrig lärt sig läsa och skriva.

Vad analfabetism egentligen innebär har diskuterats i många sammanhang. Det har t ex definierats som avsaknad av läs- och skrivförmåga. En sådan definition är alltför snäv, eftersom vissa människor kan ha en förmåga till mekanisk avläsning utan egentlig förståelse. Begreppet läsning bör alltså även också innefatta krav på förståelse. Den centrala frågan blir således vilken grad och kvalitet på läs- och skrivförmågan en individ skall ha uppnått för att denne inte längre skall betraktas som analfabet. Några försök har gjorts för att precisera denna läs- och skrivfärdighetsnivå.

- Arbetsgruppen ALFAVUX föreslog att med analfabet menas en person som saknar färdigheter i att läsa, skriva och räkna motsvarande ungefär medelnivån i årskurs 3 i grundskolan.
- Då Unesco skulle standardisera begreppet analfabetism för praktiskt bruk vid folkräkningar, skapades denna definition:
"En person är litterat om han med förståelse kan läsa och skriva en kort och enkel redogörelse för sitt dagliga liv." (Unesco 1958)

Definitioner av läs- och skrivfärdighet har i allt högre grad anknytits till den enskildes sociala situation. Inom Unesco började man ganska tidigt använda begreppet funktionell läs- och skrivförmåga (functional literacy) för att peka på läs- och skrivfärdigheternas nära relation till individens vardagsliv. ALFAVUX gjorde följande definition av funktionell läs- och skrivförmåga:

"En person är funktionellt litterat när han uppnått de grundläggande kommunikationsfärdigheter som gör det möjligt för honom att ta del i alla de aktiviteter i

vilka kunskaper och färdigheter i läsning, skrivning och matematik är nödvändiga i hans grupp eller samhälle och när de uppnådda kunskaperna och färdigheterna gör det möjligt för honom att använda dessa för sin egen och samhällets utveckling.”

ALFAVUX föreslog dessutom att medelnivån i kommunikationsfärdigheter (inkl matematik) för elever i en vanlig klass som gått ut årskurs 6 i grundskolan skulle anges som minimum för funktionell läs- och skrivfärdighet.

Några orsaker till bristande läs- och skrivfärdigheter

Vilka orsaker ligger då bakom att människor i Sverige har brister i de grundläggande kommunikationsfärdigheterna? Många invandrare har förutom otillräckliga kunskaper i svenska en kort eller ofullständig utbildning i hemlandet. Vad gäller svenskar konstaterar SÖ i en rapport, Svenska deltagare i grundutbildning för vuxna — en undersökning 1983, där både lärare och deltagare intervjuats, att det ofta är en kombination av flera faktorer som orsakat problem.

Enligt lärarnas bedömning är problem under skoltiden den mest frekventa orsaken till bristande läs- och skrivfärdighet. Oavsett om bristande läs- och skrivfärdigheter är orsak till skolproblem eller en följd av sådana problem, så konstateras i rapporten att många deltagare haft en orolig skoltid bakom sig i form av avbrutna studier, skolk och otrivsel i skolan. Problem efter skoltiden har också enligt lärarna haft betydelse för bristande kunskaper. Begåvningsmässiga problem ansågs vara orsak endast för 17 procent av de undersökta grundvuxdeltagarna.

Deltagarnas egna bedömningar av vad som orsakat deras svårigheter visar också en kombination av olika faktorer. Vanliga orsaker som uppges är drogmissbruk, skolk, mobbning, rädsla för skolan och läraren, dålig start i skolan, påtvingad högerhänthet och fysiska handikapp.

Några konsekvenser av bristande läs- och skrivfärdigheter

I Grundins undersökning Läs- och skrivfärdigheter hos vuxna (1977) konstateras att klyftan mellan omgivningens krav och många vuxnas förmåga förefaller så stor, att den kan betraktas som ett allvarligt samhällsproblem.

Många grundvuxdeltagare har i undersökningar och rapporter vittnat om hur den dåliga läs- och skrivförmågan negativt påverkat deras liv innan de kom till grundvux och hur de kunskaper och färdigheter de fått under utbildningen förändrat deras liv i positiv riktning. Dåligt självförtroende, mindervärdighetskänslor, praktiska svårigheter i vardagslivet, rädsla för att ta kontakt med myndigheter, isolering från människor och från deltagande i ett aktivt liv, inget hopp om arbete eller ett bättre arbete är vanliga problem som grundvuxdeltagare berättar om.

"Grundvux gav mig ett nytt liv så att jag kunde förstå. Om jag inte hade gått där hade jag kanske varit som en blind som inte kan förstå. Man kan höra och se utan att fatta någonting. Jag har fått mer självförtroende och vågar prata och göra mer saker." (Grundutbildning för vuxna. En uppföljning av före detta deltagare vid grundvux i Sundsvall 1984.)

Mål för grundutbildningen för vuxna

De mål som skall styra grundutbildningen är:

- Målen för invandrar- och minoritetspolitiken
- Allmänna mål för vuxenutbildningen
- Särskilda mål för grundvux
- Den enskilde deltagarens mål

Mål för invandrar- och minoritetspolitiken

Målen för invandrar- och minoritetspolitiken är

- jämlikhet
- valfrihet
- samverkan

Jämlikhetsmålet innebär att invandrarna skall få samma möjligheter, rättigheter och skyldigheter som befolkningen i övrigt.

Valfrihetsmålet innebär att medlemmar av språkliga minoriteter skulle kunna välja graden av "integration" i det svenska samhället.

Samverkansmålet innebär att ömsesidig och omfattande samverkan mellan majoritetsbefolkning och minoritetsgrupper bör utvecklas. Bl a bör invandrarna få större möjligheter att delta i det politiska livet i Sverige.

Allmänna mål för vuxenutbildningen

”Vuxenutbildningen syftar till

- 1 att överbrygga utbildningsklyftorna och därigenom verka för ökad jämlikhet och social rättvisa,
- 2 att öka de vuxnas förmåga att förstå, kritiskt granska och medverka i kulturellt, socialt och politiskt liv och därigenom bidra till det demokratiska samhällets utveckling,
- 3 att utbilda vuxna för varierande arbetsuppgifter, medverka till arbetslivets förändring och bidra till full sysselsättning och därigenom främja utveckling och framsteg i samhället samt
- 4 att tillgodose de vuxnas individuella önskemål om vidgade studie- och utbildningsmöjligheter och att ge dem tillfälle att komplettera ungdomsutbildningen.” (Lvux 82)

I Lvux 82 finns mål och riktlinjer för komvux. De gäller i tillämpliga delar även för grundvux. Det som står i läroplanen om samhällssyn, människosyn, kunskap, attityder, normer, värderingar och personlighetsutveckling skall styra undervisningen som helhet och får inte bli en överbyggnad utan praktisk betydelse. En uppgift för varje lärare är att i det dagliga arbetet, i innehåll och arbetsformer konkretisera mål och riktlinjer (kap 2).

Utgångspunkten för all undervisning skall vara demokratins samhällssyn och människosyn; människan är aktiv och skapande i samverkan med andra. Hon måste vilja och våga använda sina kunskaper, dvs ha aktiva kunskaper. Det kan man få när man under utbildningen hela tiden har påverkat vad och hur man lär sig. Undervisningen skall som utgångspunkt ha deltagarnas egna erfarenheter och upplevelser i sökande efter kunskap.

Olika syn på kunskap skapar osäkerhet om vad som är viktigt att lära sig. Det är alltså viktigt att man tar upp kunskapsbegreppet till diskussion, pekar på läroplanens kunskapssyn och försöker komma fram till en någorlunda enhetlig syn på vad kunskap är.

Det traditionella sättet att se på kunskap präglas av att kunskap är kvantitet, större kunskap är lika med fler kunskapsbitar. Denna kunskap är också lätt att mäta, antingen kan man städerna i Småland eller så kan man inte.

Ett annat sätt att se på kunskap är att man har skaffat sig kunskap, när man kan se verkligheten på flera alternativa sätt, när man kan förstå sammanhang och i bästa fall ta personlig ställning. Denna kunskap kan man se effekterna av men inte mäta på ett enkelt, kvantitativt sätt.

Särskilda mål för grundvux

”Grundvux skall medverka till att förverkliga vuxenutbildningens allmänna mål genom att erbjuda vuxna grundläggande utbildning som

- 1 förmedlar kunskaper och färdigheter som är oundgängliga för den enskilde i samhället och som kan utgöra grund för yrkesutövning och vidareutbildning,
- 2 utvecklar deltagarnas förmåga att kritiskt undersöka sin egen situation och det omgivande samhället och stimulerar dem till att medverka i samhällets utveckling.” (Lvux 82)

Frågan är vad som är oundgängliga, dvs nödvändiga kunskaper och färdigheter i samhället. Enligt Lvux 82 bör vuxenutbildningen ”söka skapa möjligheter för deltagarna att öva de grundläggande kommunikationsfärdigheterna att tala, läsa, skriva och räkna. De är nödvändiga både för fortsatta studier och återkommande utbildning, för yrkesverksamhet och inte minst för att öka deltagarnas möjlighet att hävda sina rättigheter och fullgöra sina skyldigheter i samhället. [. . .]

Vardagskunskaper och vardagsfärdigheter skall spela stor roll i undervisningen. Dit hör kunskaper som rör hushåll, familj, arbetsliv, miljö, samlevnad, teknik och ekonomi. Deltagarna bör också vidareutveckla sin förmåga att som konsumenter kritiskt värdera de budskap de utsätts för.”

En analys av målen visar en stegring i målsättningen:

- 1 att förmedla kunskaper i att läsa, skriva och räkna samt kunskaper om delar av vardagsliv och samhällsliv
- 2 att utveckla deltagarnas förmåga att hantera verkligheten för att kunna påverka sin livssituation.

Då man i undervisningen skall utforma innehållet utifrån målen är det lätt att överbetona det första målet eftersom det är lättare mätbart. Det går att se utvecklingen av läs-, skriv- och räknefärdigheter och att mäta deltagarnas framsteg, då det gäller faktakunskaper om vardagslivet och samhället.

Det är däremot betydligt svårare att mäta en individs framsteg då det gäller omvärldorientering, personlig mognad, självförtroende, ansvarskänsla osv. Det är emellertid dessa vidare mål, som verksamheten inom grundvux ytterst syftar till.

Därför är det viktigt att slå fast att läsa, skriva, räkna är förutsättningar för och början till att man skall kunna nå målet att förstå och behärska sin egen situation i vardagsliv och samhälle. Läsa—skriva—räkna är inte mål i första hand utan *medel* för att nå målet.

Den enskilde deltagarens mål

I grundutbildningen måste lärare och deltagare tillsammans bedöma vad som är nödvändiga, oundgängliga kunskaper och färdigheter för varje *enskild* deltagare. Den enskildes behov av kunskaper och färdigheter måste sättas i samband med hans eller hennes livssituation. De enskilda deltagarna har olika behov beroende på

- förkunskaper i att tala, läsa, skriva eller räkna,
- uppfattning om omvärlden, dvs erfarenheter och kunskaper om samhället,
- livssituation, bl a förmåga att använda de grundläggande kommunikationsfärdigheterna och kunskaperna i det dagliga livet och arbetslivet,
- egen målsättning med studierna i grundvux.

Genom intagningsamtal, diagnostisering, inskolning och planeringssamtal får läraren en uppfattning om varje deltagares bakgrund, behov och mål (kap 3). En svårighet är att deltagarnas mål ofta är diffusa och ibland orealistiska, några gånger för högt ställda andra för lågt. Det är dock viktigt att deltagarna tidigt med lärarens hjälp börjar reflektera över sin målsättning med studierna.

Många startar med målen att lära sig läsa, skriva och räkna. Det är det näraliggande, det som deltagaren medvetet sett som det stora problemet att inte behärska. Så småningom bör deltagarna kunna se att dessa mål är början till att nå andra mera långtgående mål, att klara arbetsliv och samhällsliv i vidare mening. Under utbildningens gång måste deltagarnas mål kontinuerligt utvärderas och med lärarens hjälp utvidgas. En strävan måste vara att de individuella målen så småningom skall närma sig läroplanens mål (kap 2 och 3).

Deltagare

Målgrupper

”1 § Rätt att genomgå grundvux har den som passerat skolpliktsåldern men som i läsning, skrivning eller räkning saknar sådana färdigheter som normalt uppnås på grundskolans mellanstadium.

Den som inte behärskar svenska språket men har grundläggande färdigheter i att läsa och skriva på något annat språk har inte rätt att få undervisning i läsning och skrivning i grundvux.

Lagens bestämmelser om grundvux gäller inte vuxna som behöver undervisning motsvarande särskolans.” (Vuxenutbildningslagen 3 kap)

Ökningen av antalet deltagare i grundvux har gått mycket snabbt. Under det första året grundvux fanns uppgavs antalet deltagare till 2 658. År 1982 uppgavs antalet deltagare till 10 181 och den senaste siffran för läsåret 1983/84 är 17 803 deltagare.

Grundvux har alltså expanderat kraftigt. Den mest markanta förändringen av deltagargruppen är den stora ökningen av antalet svenska deltagare. I mars 1978 var andelen svenskar 17 procent medan den 1983/84 var 46 procent.

Mycket små förskjutningar har skett då det gäller kön och ålder i den svenska gruppen. Cirka två tredjedelar har utgjorts av män och drygt 60 procent har varit under 35 år. Dessa siffror gäller i stort fortfarande.

I invandrargruppen i grundvux utgör kvinnorna merparten av deltagarna, drygt två tredjedelar. Invandrargruppen är också genomgående äldre än den svenska gruppen. Invandrarna kommer från många olika länder. Den största invandrargruppen var 1983/84 den finska, därefter följde den turkisktalande (inkl; assyrier/syrianer) och den spansktalande.

Grundvux rekryterar de mest kortutbildade i samhället. Mot den bakgrunden kan man räkna med att många deltagare kan få problem både med studierna i skolan och livet utanför. Risken för studieavbrott är överhängande för dessa deltagare. En femtedel (22 procent) av deltagarna avbröt sina studier under läsåret 1983/84. Flyttning, arbete, sjukdom och graviditet är orsaker som anges i statistiken. Skolan har skyldighet att ta kontakt med de deltagare som avbrutit ut-

bildningen utan att de har nått målet för att få dem att återuppta studierna inom grundvux eller hjälpa dem till annan utbildning.

Utbildningsinsatser inom grundvux måste kombineras med elevvårdande insatser av olika slag. Kurator och syofunktionär har stora och viktiga uppgifter bland grundvuxdeltagarna.

Organisatoriska ramar

”2 § Varje kommun skall i mån av behov anordna *grundutbildning för vuxna (grundvux).*” (Vuxenutbildningslagen 1 kap)

Grundvux är alltså obligatorisk för kommunen men inte för deltagaren. Kommunen är också skyldig att informera om grundvux och på olika sätt aktivt försöka nå dem som behöver grundutbildning. Skolstyrelsen är styrelse för grundvux och utbildningen skall organisatoriskt anknytas till komvux.

Statsbidragssystem

För grundutbildning för vuxna utgår statsbidrag. Kommunen får en total resurs, beräknad på antalet deltagare i kommunen (sju undervisningstimmar per vecka för varje deltagare i kommunen t o m den fjärde och därefter, fr o m den femte, med tre timmar per vecka). Detta innebär att kommunen själv får fördela antalet undervisningstimmar efter behov.

Statsbidraget utgår för 37 veckor per år. Detta gäller för beräkningen av bidraget men låser inte användningen av de statsbidragsberättigade timmarna. Grundvux kan alltså pågå under flera veckor än 37 per år. Erfarenheterna visar att långa ferier och andra avbrott i undervisningen negativt påverkar inläringen och behållningen. Det förtroende och den stadga som byggts upp i undervisningssituationen bryts, de nyförvärvade kunskaperna och färdigheterna faller lätt i glömska osv. Det finns därför starka skäl som talar för att undervisningen i grundvux bör pågå under flera veckor än 37 under ett redovisningsår.

Schablontillägg

”Även inom grundvux finns en särskild resurs, det s k *schablontillägget*, som får användas för studie- och yrkesorientering, studiehandledning och stödundervisning.

Schablontillägget för grundvux får dessutom användas för information och uppsökande verksamhet, studiebesök, kurativ verksamhet och tolkning. Utgångspunkten för hur kommunerna fördelar resursen till olika aktiviteter skall vara deltagarnas behov.” (Lvux 82)

För att schablonresursen skall kunna utnyttjas på ett så effektivt sätt som möjligt krävs en noggrann planering. Först kan de ”fasta kostnaderna” som t ex syo- och kuratorsverksamheten samt återkommande insatser då det gäller information, uppsökande verksamhet och tolkning läggas in. Därefter kan man få en uppfattning om vad som återstår för verksamhet som studiehandledning, stöd- undervisning för enskilda deltagare, studiebesök osv.

Gruppundervisning—enskild undervisning

Kommunerna har stor frihet att organisera undervisningen med hänsyn till deltagarnas förutsättningar och behov. *”En strävan bör emellertid vara att så snart som möjligt föra deltagarna samman till grupper för att möjliggöra en social träning. Gruppstorleken skall efter hand öka och bör mot slutet av studierna i grundvux vara relativt stor, så att övergången till annan utbildning underlättas.”* (Lvux 82). I en del fall kan dock enskild undervisning vara befogad. Skäl härför kan vara

- väsentliga skillnader beträffande färdighetsnivå
- väsentliga skillnader språkligt, etniskt eller religiöst
- om män och kvinnor av någon anledning inte kan undervisas i samma grupp
- om deltagare på grund av arbete inte kan delta i utbildning i samma utsträckning per vecka som andra deltagare
- om deltagare haft negativa skolupplevelser och upplevt upprepade nederlag i grupp
- om deltagare inte vill att omgivningen skall känna till att han deltar i grundutbildningen
- om deltagare annars får vänta alltför länge för att få starta sin utbildning.

Läroplanens formulering om att social träning möjliggörs genom att deltagarna förs samman i grupper är värd att understrykas. De övergripande målen sätter personlighetsutveckling högt och den målsättningen kan inte förverkligas om deltagarna alltför länge endast undervisas enskilt. Den grundläggande kommunikationsfärdigheten tala måste även utvecklas i grupp.

Heltid—deltid

Undervisningen i grundvux skall enligt regeringens proposition 1983/84:169 bedrivas som deltidsundervisning, dvs maximalt 15 timmar per vecka. För vissa deltagare kan dock en ökning av antalet undervisningstimmar per vecka komma i fråga, främst som förberedelse för fortsatta studier i komvux eller arbetsmarknadsutbildning.

Det antal lektionstimmar deltagaren undervisas per vecka bör spridas ut på ett ändamålsenligt sätt under flera av veckans dagar.

Antalet undervisningstimmar per deltagare i veckan var i genomsnitt 16,0 år 1978 medan motsvarande siffra var 14,1 år 1982. Den förändring som skett beror till stor del på tillströmningen av svenska deltagare, som betydligt oftare studerar deltid och färre timmar i veckan än invandrare.

Hemspråk

”5 § Om en elev i grundvux har bristfälliga kunskaper i svenska språket, får undervisningen meddelas på elevens eget språk, om eleven önskar det. Sådan undervisning skall kompletteras med undervisning i svenska som främmande språk inom grundvux . . .” (Vuxenutbildningslagen 3 kap)

Frågor som rör hemspråk i grundvux behandlas utförligt i kap 2.

Timersättning

”Timersättning lämnas för högst 15 timmar per vecka och under högst 45 veckor per år. Under vad som kan antas vara de sista fem månaderna kan timersättning dock som hittills utgå under högst 28 timmar per vecka, om pedagogiska skäl motiverar så intensiva studier.” (Prop 1983/84:169)

Någon bestämmelse om hur lång tid den enskilde vuxne får delta i grundutbildningen finns inte. Inte heller finns det något fastställt högsta antal timmar. Utbildningen kan alltså fortsätta till dess deltagaren uppnått målet för utbildningen.

För den timersättning som utgår till grundvuxdeltagare finns emellertid ett maximalt timtal, högst 1 120 lektionstimmar — eller om särskilda skäl finns — högst 2 220 timmar. Det kan vara lämpligt att inte medge ytterligare 1 100 lektionstimmar på en gång utan successivt utöka antalet lektionstimmar beroende på den fortlöpande utvärderingen av undervisningen.

Skolledning, syofunktionär, kurator

”Grundutbildningen kräver en omfattande och i flera avseenden annorlunda skolledarinsats jämfört med kommunal vuxenutbildning. Skolledningens ansvar vad gäller undervisningens planering, genomförande och uppföljning fordrar kontinuerlig kontakt med lärare och deltagare under hela utbildningstiden. Skolpoängen för respektive skolform kan utgöra ett riktmärke för den samlade resursens fördelning mellan grundutbildning för vuxna och kommunal vuxenutbildning.” (SÖ-FS 1981:19)

I SÖ:s anvisningar betonas den annorlunda roll som en skolledare har i grundvux jämfört med komvux. Grundvux kräver att skolledaren i högre grad är en pedagogisk ledare av verksamheten. Orsakerna till detta är bl a grundvux vida målsättning, den heterogena deltagargruppen och skiftande lärarkategorier.

Det fordras att skolledaren har ett nära samarbete med syofunktionär, kurator, lärare och deltagare för att få en god kunskap om verksamheten, vilket ger förutsättningar för ett reellt pedagogiskt ledarskap.

Skolledning, syofunktionär och kurator måste därför *aktivt* ta del av de olika faser av utbildningen och stödja och hjälpa lärarna i den pedagogiska verksamheten ända från kartläggningen av deltagarnas behov över planering och undervisning till utvärdering.

Lärarnas skiftande bakgrund och stora behov av fortbildning kräver också en aktiv skolledning. Personalutveckling, fortbildning och lokalt utvecklingsarbete bör noggrant planeras och kontinuerligt utvärderas utifrån de lokala förutsättningarna.

Lärare

”Jag förordar således att tjänster som lärare i skolväsendet i kommun får inrättas även för tjänstgöring inom grundvux. Tjänsterna bör motivera tjänster som lärare 1, 2, 3 och 22 i grundskolan . . . Det bör ankomma på regeringen eller den myndighet regeringen bestämmer att meddela de övergångsbestämmelser som erfordras i samband med genomförandet . . . Det bör vara möjligt att ta till vara de kunskaper om och den erfarenhet av grundvux-undervisning som finns hos många obehöriga lärare som hittills har arbetat inom grundvux.” (Prop 1984/85:100)

Då grundvux infördes 1977 tillskapades inga särskilda tjänster för grundvux. Behovet av lärare skulle tillgodoses genom rekrytering från andra skolformer. Låg- och mellanstadielärare, speciallärare, ämneslärare och hemspråklärare blev de lärare som i första hand kom ifråga. Enligt statistik från 1984 fanns det 1 869 lärare i grundvux. 21 procent av dessa var obehöriga. De flesta av de behöriga lärarna var mellanstadielärare, speciallärare och lågstadielärare.

Under hela den tid som grundvux funnits som särskild skolform har lärarsituationen debatterats. Lärare och skolledare har ofta menat att det funnits bristande överensstämmelse mellan de regler som gör det möjligt att tillsvidareförordna en lärare med tjänstgöring förlagd till grundvux och de krav på reell kompetens som verksamheten reser.

Grundvux har i praktiken utvecklats så att undervisningen bedrivs i tre former

- som undervisning av deltagare med svenska som modersmål
- som undervisning av invandrare på svenska
- som undervisning av invandrare på hemspråk.

En majoritet av de studerande är invandrare. Endast en mindre del av dessa undervisas dock på hemspråk. Delvis beror detta på bristen på lärare som kan undervisa på de aktuella hemspråken. Undervisning av invandrare på svenska har för närvarande stor omfattning och ofta en viss särprägel med avseende på tjänstgörande lärare. På sina håll har här anställts personer som saknar reguljär, behörighetsgivande utbildning men som har speciella insikter och erfarenheter av verksamhet bland vuxna invandrare.

Eftersom ingen lärarkategori har en utbildning som är speciellt anpassad till grundvux behov är det vid rekrytering av lärare till grundvux viktigt att ta hänsyn till speciella kunskaper och erfarenheter, som helt eller delvis kan ligga vid sidan av den behörighetsgivande utbildningen och tjänstgöring. Det kan vara

- kunskaper om läs- och skrivinläringens metodik
- erfarenheter av vuxenundervisning
- insikter och erfarenheter, som kan vara av vikt vid undervisning av vuxna med speciella personliga och sociala problem
- insikter och erfarenheter av invandrades situation
- kunskaper i ämnet svenska som andra språk.

Detta är också viktigt att iaktta t ex vid övertalighet inom ungdomsskolan. Det är då väsentligt att den som placeras vid grundvux har speciella kunskaper och erfarenheter av vikt för undervisning inom grundvux.

Det är vidare en stor fördel om man vid grundvux kan bilda lärarlag. Det är sannolikt bäst att, där grundvux finns i tillräcklig omfattning, söka få fram en varierad krets av lärare, som i inbördes samarbete kan dra nytta av varandras olika utbildningsbakgrund och erfarenheter. Mot bakgrund av lärarsituationen inom grundvux i dag finns det ett stort behov av fortbildning och personalutveckling (kap 5).

Lokal arbetsplan

Grundvux skall enligt läroplanen ha en lokal arbetsplan. Den skall utarbetas av skolledningen under medverkan av lärare och representanter för kursdeltagarna. Det finns inga närmare föreskrifter om hur en lokal arbetsplan skall utformas eller vad den skall innehålla. Arbetsplanen skall konkretisera de föreskrifter som finns för verksamheten på central och lokal nivå samt läroplanens mål och riktlinjer. Den skall utgöra underlag för den planering som lärarna gör tillsammans med kursdeltagarna samt ligga till grund för utvärdering av verksamheten inför varje nytt läsår. Den skall revideras och kompletteras fortlöpande vid behov.

Den lokala arbetsplanen kan ses som ett viktigt styrmedel för hela verksamheten vid skolenheten. Arbetet med att ta fram den stimulerar dessutom till aktivitet och ett intresse för allt större delar av verksamheten. Många börjar se helheten och inte bara den del man själv sysslar med dagligen. Arbetet med den lokala arbetsplanen ger stadga åt organisationen och utvecklingsarbetet.

Den lokala arbetsplanen skall utifrån läroplanens mål och riktlinjer ligga till grund för en planering och en kontinuerlig utvärdering och utveckling av hela grundvuxenhetens verksamhet. Det kan vara en plan över den befintliga organisationen; undervisningsgruppernas storlek och sammansättning, intagning, inskolning, undervisningens planering och utvärdering, personalutveckling, fortbildning, elevvård, syoverksamhet osv. Efter denna beskrivning kommer förslag till hur man vill förbättra och förändra på kort eller lång sikt. Det kan vara lämpligt att utveckla något eller några områden varje år. Ett år lägger man t ex tyngdpunkten på personalutveckling, ett annat år på basfärdighetsträning. Vid slutet av varje läsår utvärderar man utifrån arbetsplanen. Man går igenom planen, jämför med dagsläget, ser vad man lyckats genomföra och vad man har kvar. Därefter kommer en ny beskrivning av läget och nya förslag till förändringar.

Den lokala arbetsplanen kommer att se mycket olika ut på olika skolor och skall så göra, eftersom den bör spegla de lokala förhållandena.

Även i klassrummet skall den lokala arbetsplanen vara ett stöd för lärare och deltagare vid måldiskussioner, planering och utvärdering av undervisningen.

2

Innehåll och arbetsformer

Inledning

Detta kapitel behandlar frågor som rör undervisningens innehåll och arbetsformer. Eftersom innehåll och arbetsformer skall vara en konsekvens av *läroplanens övergripande mål* och *deltagarnas behov* innehåller detta kapitel:

- En analys av vilka kunskaper och färdigheter som är oundgängliga för en människa i vårt samhälle och en beskrivning av hur undervisningen kan medverka till att utveckla personligheten (en fördjupning och en konkretisering av den målanalys som finns i kap 1).
- En allmän beskrivning av hur deltagarnas skiftande mål och behov påverkar undervisningens utformning (en fördjupning och konkretisering finns i kap 3).
- En diskussion om arbetsformernas betydelse och en beskrivning av arbete med övergripande teman och hemarbete.
- En översiktlig beskrivning av kunskaper och färdigheter i tala—lyssna, läsa, skriva, räkna och samhälls- och naturorientering.

Allt detta gäller för både svenska deltagare och invandrare på grundvux, även om invandrarnas speciella situation gör att mycket av det som beskrivs verkar svårt, kanske omöjligt att förverkliga annat än under en mycket lång tid. För undervisning av invandrare tillkommer en beskrivning av frågor som rör Hemspråk i grundvux, Alfabetisering av invandrare på svenska och Svenska som andra språk.*

Kapitlet avslutas med en diskussion om läromedel och hjälpmedel på grundvux.

* För en utförligare beskrivning av frågor som rör undervisning av invandrare och metodisk vägledning se:
Servicematerial—Grundutbildning för vuxna:
Nr: 4 Undervisning på hemspråk
Nr: 6 Undervisning av invandrare

Utbildningens innehåll

”Grundvux omfattar grundläggande utbildning i läsning, skrivning och räkning upp till en nivå som högst motsvarar utbildning enligt årskurs 6 i grundskolan. Samhällsorienterande och naturorienterande moment ingår också i utbildningen. Undervisningens olika delar och moment utgör inte separata ämnen utan grundvux bör ses som en helhet. Deltagarna inplaceras på den nivå där de har förutsättningar att följa undervisningen. En anpassning av undervisningen sker därefter utifrån deltagarnas behov och erfarenheter.” (Lvux 82)

Grundutbildning för vuxna har vida mål och ramar. Den har inga separata ämnen och timplaner, ingen fastställd kursplan. Den skall innehålla tala, läsa, skriva, räkna och ha samhälls- och naturorienterande inslag. Undervisningen skall ses som en helhet och separat träning av olika moment får inte dominera undervisningen. Det är läroplanens övergripande mål och deltagarnas egna mål, behov, erfarenheter och intressen som skall styra valet av innehåll och arbetsformer i undervisningen.

Dessa vida ramar kan å ena sidan leda till ett planlöst sysslande med vad som för tillfället verkar intressant för deltagarna och läraren. Det kan å andra sidan innebära en unik möjlighet att anpassa undervisningen till utbildningens mål och den enskilde deltagarens behov. För att detta skall förverkligas krävs en noggrann planering av undervisningen. En planering som förutsätter en ingående analys av läroplanens övergripande mål och en kartläggning av deltagarnas mål och behov.

Konkretisering av övergripande mål

Grundvux särskilda mål är

- att förmedla kunskaper och färdigheter som är oundgängliga för den enskilde i samhället och som kan utgöra grund för yrkesutövning och vidare utbildning
- att utveckla deltagarnas förmåga att kritiskt granska sin egen situation och det omgivande samhället och stimulera dem till att medverka i samhällets utveckling.

Målen kan formuleras något konkretare som att deltagarna skall

- bättre klara vardagslivet

- kunna delta i samhällslivet som fullvärdiga medlemmar
- utveckla sin personlighet.

En översiktlig analys av vilka kunskaper och färdigheter en människa i vårt samhälle behöver för att klara sitt vardagsliv och vilka kunskaper och färdigheter hon behöver för att kunna delta i samhällslivet som fullvärdig medlem kan, tillsammans med en beskrivning av hur undervisningen kan medverka till att utveckla personligheten, ligga till grund för val av innehåll och arbetsformer på grundvux.

Att bättre klara vardagslivet

Målet — att bättre klara vardagslivet — innebär att deltagarna skall tillägna sig kunskaper och färdigheter inom en rad områden av vardagslivet. Dessa områden kan utgöra övergripande teman i undervisningen. I arbetet med dessa teman kan deltagarna tillägna sig vardagskunskaper och vardagsfärdigheter och samtidigt utveckla sina kommunikationsfärdigheter, tala—läsa—skriva—räkna. Nedan ges några exempel på övergripande teman som kan ge vardagsfärdigheter och något av vad de kan tänkas innehålla:

- Personfakta
kunna fylla i blanketter från t ex försäkringskassan, arbetsförmedlingen, skattemyndigheterna med bl a namn, adress, ålder och civilstånd.
- Handla
kunna avläsa priser, veta namnen på vanliga matvaror, känna till olika inköpsätt, olika räntor vid avbetalning, kunna räkna ut rabatter osv.
- Sjukvård
kunskaper om kroppen och dess organ, vanliga sjukdomar, kunna beskriva hälsotillstånd, beställa tid hos en läkare, sjukanmäla sig, känna till hur sjukvården i Sverige fungerar och kunna förstå information på medicinförpackningar.

Andra övergripande teman kan vara:

- Bostad
- Natur
- Arbete
- Fritid och nöjen
- Utbildning
- Relationer och umgänge

Lärare och deltagare avgör tillsammans i studieplaneringen vilka teman som skall behandlas och vad de skall innehålla.

Att kunna delta i samhällslivet som fullvärdig medlem

Målet — att kunna delta i samhällslivet som fullvärdig medlem — innebär att undervisningen bör innehålla sådana ämneskunskaper inom olika områden som gör det möjligt för deltagarna att kunna saker som "andra" i samhället kan. Det är att förstå språket i massmedia och ha kunskaper om

- hur den svenska demokratin fungerar
- den aktuella samhällsdebatten
- olika politiska partier och aktivitetsgrupper
- arbetsliv och fackföreningar.

Det är också att ha insikter om

- olika orsakssammanhang och samband vad gäller den ekonomiska och tekniska utvecklingen i Sverige och i världen
- den politiska utvecklingen historiskt och internationellt
- fördelningen av resurser inom landet och globalt
- datorns roll i samhället.

Det är också att kunna diskutera om idéer, värderingar och attityder t ex vad gäller

- barnuppfostran
- könsroller
- minoriteter och andra folkgrupper.

Samhälls- och naturorienterande kunskaper av ovanstående slag är också nödvändiga som grund för vidareutbildning. Omfattning och inriktning bestäms av den enskilde deltagarens behov och intressen.

Att utveckla sin personlighet

Kunskaper om vardagsliv och samhälle är till en del mätbara. Det finns dock i läroplanen övergripande mål, som gäller personlighetsutveckling. Personlighetsutveckling är inte lika lätt att mäta utan ger synbara effekter först på längre sikt. Detta övergripande mål, som starkt måste påverka undervisningens innehåll och arbetsformer, kan definieras i termer som att öka deltagarnas

- livskvalitet och valmöjligheter
- självkänedom
- trygghet och självkänsla
- initiativförmåga och ansvar
- solidaritet gentemot varandra och andra svaga grupper inom och utanför det svenska samhället
- kommunikativa trygghet
- förmåga att hantera hela verkligheten.

Om undervisningen ger deltagarna större kunskaper om samhället och bättre möjligheter att hantera vardagen leder detta till att *livskvalitet och valmöjligheter* ökar.

Självkännedom innebär att deltagaren får en mer realistisk syn på sig själv, sin egen roll; i familjen, i sin egen grupp och i samhället i stort. Självkännedom innebär vidare att deltagaren lär sig att ställa realistiska förväntningar på sin egen inlärningsförmåga, lärarens roll och skolans verksamhet. Självkännedom måste framför allt leda till en människosyn som betraktar människan som aktiv, skapande, kunskapsökande och ansvarstagande. Därav följer att deltagaren vill och kan ta *ansvar*, bli för skolarbetet och att han kan ta *initiativ* vad gäller val av teman, läromedel, arbetsformer m m.

Ökad självkännedom leder till ökad *trygghet och självkänsla*, deltagaren vågar tro på sin egen förmåga. Grundutbildningen måste därför ge förutsättningar för deltagarna att uppleva "lyckanden". Deltagaren skall få känna sig tillräcklig. Ingenting är så förödande som att uppleva sig själv som otillräcklig eller rent av onödig. Det är därför viktigt att undervisningen knyter an till deltagarens tidigare erfarenheter för att på så sätt ge dessa ett värde.

Solidaritet mellan deltagarna kan övas dagligen i undervisningen. Det innebär t ex att ha tålmod med dem som läser eller skriver litet långsammare eller har svårare att formulera sig. När extrema färdighetsskillnader råder mellan deltagarna i en grupp bör detta naturligtvis leda till en större individualisering av undervisningen. Men även en individualiserad undervisning lyder under solidaritetens regler.

Undersökningar (bl a Hult: Vuxnas kommunikationsfärdigheter) visar att de kunskaper man fått i skolan inte garanterar att man törs utföra vissa handlingar, skriva till myndigheter etc, även om man teoretiskt behärskar det. "*De vuxna som går igenom en utbildning och lär sig vad man skall göra men inte lär sig hur man gör eller inte törs utföra handlingen har inte fått den hjälp de borde kunna kräva.*" (Hult s 151) Den kommunikativa säkerheten saknas ofta hos lågutbildade och det är en viktig uppgift för grundutbildningen att ge en "*kommunikativ trygghet*". Den erhålls genom träning med autentiskt material i så långt möjligt reella situationer eller situationer som liknar de "*riktiga*".

Att kunna det andra kan och att ha utvecklat sin personlighet ger deltagarna möjlighet att *hantera hela verkligheten*, vardagslivet i det lilla och samhället i det stora. Det ger dem lust, vilja och förmåga att hantera livet omkring dem. Det innebär inte att varje enskild människa på egen hand skall kunna lösa alla problem. Det innebär att deltagarna skall lära sig att problem går att hantera, på egen hand eller med hjälp av andra. De flesta livssituationer har inte en entydig lösning men de kräver att man tar itu med dem. Just viljan att "*ta itu med*" är ett övergripande syfte med grundutbildning för vuxna.

Deltagarnas individuella mål

Skiftande mål och behov

Deltagarnas individuella mål och behov skall tillsammans med läroplanens övergripande mål styra innehållet i undervisningen. Några exempel kan belysa de stora skillnaderna mellan olika grundvuxdeltagares behov och hur det påverkar innehållet i undervisningen.

Deltagare A: En 17-årig pojke utan anknytning till arbetslivet. Han bor hos sina föräldrar, har formellt nio års skolgång men har dåliga kunskaper i att läsa och skriva.

Deltagare B: En 37-årig man med alkoholproblem. Han lever sedan många år på socialbidrag och har haft kortare diversearbeten. Ingen yrkesutbildning och kort skolutbildning. Han har dåliga kunskaper i att läsa och skriva.

Deltagare C: En 45-årig hemmafru med familj och trygg social situation. Hon bor i villa. Maken sköter och planerar deras liv. Hon har sju års skolgång bakom sig och uppenbara problem med att läsa och skriva.

Deltagare D: En 25-årig finsk kvinna som kom till Sverige tillsammans med sina föräldrar för tretton år sedan. Har gått nio år i skolan varav fem i Finland. Hon är nu permitterad efter sex års arbete vid ett löpande band inom verkstadsindustrin. Hon kan inte skriva på finska och kan varken läsa eller skriva svenska.

Ytligt sett har dessa fyra deltagare samma svårigheter; de kan inte läsa och skriva svenska tillräckligt bra. De behöver alla en omfattande färdighetsträning men dessutom måste var och en få en grundutbildning som ger dem möjlighet att växa socialt och personlighetsmässigt.

Deltagare A behöver dels en insikt om samhällets uppbyggnad och funktion, dels praktisk arbetslivsträning.

Deltagare B måste få träna sig i att leva ett regelbundet liv; att passa tider, att sköta sin hygien, att klara hushållsgöromål, att inte fly från problem. Han behöver också hjälp av organisationer eller myndigheter för att klara sina alkoholproblem.

Deltagare C måste få hjälp med att själv ta ansvar för sitt liv. Hon måste lära sig att kontakta myndigheter och att skapa sig egna åsikter.

Deltagare D måste för det första få läs- och skrivundervisning, om möjligt på sitt hemspråk och undervisning i svenska som andra språk, där det talade svenska språket måste sättas i första hand som grund för läs- och skrivinlärning på

svenska. Hon måste också få en intensiv studie- och yrkesorientering, som syftar till att hon kan återinträda på arbetsmarknaden.

Exemplen visar hur undervisningen måste utformas efter deltagarnas skiftande behov. Det är därför viktigt att mycket tidigt, dvs redan vid intagning och inskolning (kap 3) påbörja planeringen av varje deltagares studier genom att ta fram de individuella målen. Dessa skall ju sedan styra undervisningens innehåll under hela studietiden.

Vaga och konkreta mål

Många deltagare som börjar sina studier på grundvux, kan till en början ha mindre klara mål för sina studier. Många söker inte utbildningen självmant, utan rekommenderas att delta i undervisningen av andra, t ex anhöriga, arbetsförmedlingen, socialförvaltningen, barnavårdscentralen. Att dessa deltagare saknar en uttalad målsättning för sina studier är förstäeligt. En annan bidragande orsak är dessutom ofta att de fått en ofullständig information om vad grundvux är. Känner man inte innehållet och ramarna för utbildningen är det svårt att formulera speciella mål för studierna.

Många deltagare som börjar på grundvux säger "jag vill lära mig svenska" (invandrare) "jag vill lära mig stava och skriva bättre" (svenskar). När de skall förklara sig närmare kommer repliker som:

- Jag kom till grundvux för att jag vill lära mig att stava bättre.
- Jag hinner inte läsa textremsan på TV-rutan. Därför förstår jag inte de utländska filmerna. Kan man lära sig det, tro . . . ?
- Jag klarade inte etapp 1 på komvux.
- Jag var på arbetsförmedlingen och sökte ett jobb. Där sa dom att jag först måste lära mig svenska och lära mig läsa och skriva. Då går det lättare att hitta ett jobb.
- Jag förstår ingenting av vad arbetsledaren säger till mig på arbetet. Jag vill lära mig ord och fraser som jag har nytta av i mitt arbete.

Det är lätt att i dessa repliker se konkreta, näraliggande delmål för studierna. Det gäller att diskutera med deltagaren hur man på det lämpligaste sättet når dessa mål.

Den deltagare som har som mål att få ett jobb och därför vill lära sig svenska bör rekommenderas (om möjlighet finns) att delta i läs- och skrivundervisning på hemspråket med parallell talundervisning i svenska. När han har tillräckliga

färdigheter i läsning och skrivning på hemspråket kan läs- och skrivundervisning på svenska börja.

Den deltagare som har som mål att stava bättre behöver insikt om vad som krävs för att lära sig detta. För att lära sig stava bättre hjälper det föga att enbart öva de ljudstridigt stavade orden. Deltagaren behöver mer allsidig övning i att läsa meningsfulla texter, skriva enkla meddelanden, föra dagboksanteckningar, fylla i vanliga blanketter, formulera brev m m. Att lära sig läsa textremsan på TV-rutan kan inte bara övas med att läsa just sådana. Deltagaren behöver mer allsidigt utveckla sin läsförmåga, dvs automatisering, hastighet och läsförståelse. Detta kan övas med hjälp av läsning av skönlitterära texter, faktatexter, tidsningsartiklar, noveller m m.

En del deltagare börjar sina studier i grundvux för att öka sina möjligheter att kvalificera sig för andra och mer krävande arbetsuppgifter inom det egna yrket eller för att få en sådan grundutbildning som gör en omskolning till ett annat yrke eller en fortsatt utbildning möjlig. Dessa deltagare behöver framför allt komplettera sin tidigare utbildning vad gäller basfärdigheter i att läsa, skriva och räkna och få mera ämneskunskaper. De bör också öva studieteknik och vänja sig vid självstudier. De behöver också lära sig att arbeta i större grupper och med olika lärare.

Arbetsformer

”Både innehållet, arbetsformerna och inläringen av vissa moment skall så långt som möjligt anpassas till deltagarnas individuella förutsättningar och behov. Undervisning i större grupper bör växla med individuellt arbete, arbete i par eller i mindre grupper. Även arbete utanför klassrummet, såsom studiebesök och praktiska övningar, bör vara naturliga inslag i undervisningen.” (Lvux 82)

Grundutbildningens innehåll har i det föregående beskrivits utifrån läroplanens övergripande mål och deltagarnas mål och behov men ingen inläringssituation kan beskrivas endast utifrån *innehållet*. *Arbetsformerna* är lika viktiga. Den traditionella kunskapssynen såg innehållet i undervisningen som det enda väsentliga: *Vad* man lärde sig var det viktiga, inte *hur*. För att nå läroplanens övergripande mål om t ex personlighetsutveckling krävs emellertid en stark inriktning på arbetsformerna, *hur* man lär sig.

Arbetsformerna skall variera och anpassas till deltagarnas behov och förutsättningar. De flesta deltagare har den inställningen att undervisning är färdiglagad kunskap, som lärare skall bjuda på. Det är i sättet att arbeta som deltagaren skall komma till insikt om att han inte bara passivt deltar utan själv är ansvarig för undervisningens innehåll och utformning. Det är främst genom sättet att arbeta som deltagaren får möjlighet att öka sitt självförtroende och kan komma till insikt om att han med egen kraft kan påverka sin situation. Det är också genom arbetsformerna som deltagaren får möjlighet till social träning och utveckling. Inte bara den egna kunskapen skall ökas utan också förmågan och viljan att bistå andra.

Gruppernas heterogenitet gör det lätt att alltför mycket syssla med individuell träning. Detta bör självklart vara en viktig del av undervisningen men får inte dominera. Heterogenitet inom rimliga gränser är inte en nackdel utan det ger möjlighet till att i grupp utnyttja olikheterna och låta deltagarna lära av varandra. Varje individ har unika kunskaper och erfarenheter att dela med sig av.

Temaarbete

En stor del av undervisningen bör bestå i att hela gruppen arbetar tillsammans med ett övergripande tema eller att gruppen delas och flera teman löper samtidigt. Hur gör man nu för att ta fram intressanta teman? Alla har ju olika intressen. Ta exempelvis den deltagare, som vill lära sig läsa textremsan på TV. Man kan fråga vilka program som intresserar honom mest. Kan det vara deckare, naturprogram, filmer, serier? Han säger sig vara intresserad av det mesta. Nu måste läraren hjälpa till att hitta något som verkligen fångar deltagaren, något som ger upplevelser, fakta och som har en inbyggd spänning. Men hänsyn måste också tas till de andra deltagarna i gruppen. Läraren hjälper till med temaval, spårar deltagarnas intressen och skriver upp förslagen under en gemensam diskussion.

Vid planeringen av arbetet måste gruppen komma överens om en rad frågor. Skall deltagarna arbeta individuellt med var sitt tema och sedan redovisa arbetet för de andra eller skall hela gruppen arbeta med gemensamt material och gemensamma övningar? Kan deltagarna dela arbetet sinsemellan och åta sig vissa uppgifter inom ett och samma tema? Hur lång tid skall arbetet ta? Skall läraren och/eller deltagarna framställa läsetexterna eller kan förproducerade texter användas?

Beroende på hur gruppen beslutar kan arbetet leda fram till att någon undervisningstid ägnas åt biblioteksbesök för att hitta lämpliga böcker som handlar om de teman man valt. Alternativt kan lärare åta sig denna uppgift. Läraren kan också använda sig av de kunskaper som deltagarna redan har inom de olika ämnesområdena. Deltagarna kan antingen muntligt eller skriftligt berätta om vad

de vet. Läraren kan anteckna eller skriva rent det som deltagarna framfört. Texterna används sedan som läsövningar vid nästa undervisningstillfälle.

Delar av arbetet kan ske som hemarbete. Det kan exempelvis gälla att intervjua någon person eller att ta reda på vissa bakgrundsfakta eller att läsa igenom fördjupningsmaterial.

För att arbetet skall fungera måste läraren hela tiden vara uppmärksam på hur deltagarna kommunicerar, att alla är aktiva, att ingen blir lämnad utanför osv. (Kap 3 Samtalsträning) Av största betydelse är också utvärderingen efter ett teamarbete. Vad har vi lärt oss? Hur fungerade gruppen? osv. (Kap 3 Utvärdering)

Hemarbete

”Deltagarna i grundvux bör successivt få vänja sig vid att utföra en del av studierna som hemarbete. Hemarbetet har till syfte att befästa kunskaper och färdigheter genom övning av framför allt läs- och skrivförmågan. Hemarbetet bör under studiernas gång få en allt större omfattning.”
(Lvux 82)

En viktig del av deltagarnas studieföstran är att de lär sig att utföra något slag av hemarbete. Hemarbetets syfte är att befästa kunskaper och färdigheter. Hemuppgifterna skall under utbildningens gång öka i omfattning för att bli en underlättad övergången till komvux eller andra studier, där hemarbete är en nödvändig del av studierna. Ett viktigt syfte med hemarbetet är också att träna deltagarna i att själva ta ansvar för delar av sin utbildning.

Man bör redan från början diskutera syftet med hemarbetet med deltagarna och göra ett regelbundet schema. Uppgifterna bör förbereda något som skall behandlas vid nästa lektionstillfälle. De bör vara enkla, t ex ta med något hemifrån, klippa ur något, läsa en kortare text eller skriva ett kort meddelande. De kan också bestå av att notera in vissa fakta av typ multiplikationstabellen. Efterhand ökar svårighetsgrad och omfattning av hemarbetet. Att t ex göra en mycket kort intervju kan utökas med att också göra en sammanställning av intervjun, att läsa en kortare text utökas med att också skriva ett omdöme. Hemuppgifterna skall vara ett naturligt inslag i undervisningen och alltid kopplas samman med arbetet under lektionstid.

Det är många gånger svårt att få hemarbetet att fungera tillfredsställande. Det finns flera skäl till detta, t ex deltagarnas studieovana och/eller en social situation som omöjliggör studier i hemmiljö. Det är också svårt att hitta lämpliga

hemuppgifter framför allt för de inte läskunniga. Dessa svårigheter får dock inte tas till intäkt för att avstå från hemarbete. Skolan kan underlätta genom att avsätta tid och lokal utanför ordinarie schema för hemarbete, "läxläsningstid".

Kunskaper och färdigheter

Färdighetsträning omfattar övningar i att tala, läsa, skriva och räkna. Till ämneskunskaper kan räknas moment inom samhälls- och naturorientering, svenska, svenska som andra språk (främmande språk) och matematik. Färdighetsträningen skall så långt möjligt inte ske isolerat. Den skall integreras i arbetet med ett övergripande tema, som nära knyter an till deltagarnas verklighet och som ger dem tillfälle att tillägna sig nödvändiga ämneskunskaper. Övningarna i att lyssna, tala, läsa, skriva och räkna blir på så sätt ett medel att inhämta, diskutera, värdera och befästa kunskaper kring det behandlade temat.

Tala — lyssna

Förmågan att kommunicera är avgörande för den vuxnes situation. Den avgör om man kan agera självständig eller om man blir beroende av andra. Om man inte kan eller vågar tala så avstår man från en möjlighet att påverka sin egen situation. Att tala innebär också att lyssna. De flesta människor kan höra men få kan lyssna. Det intresserade lyssnandet är en av grundpelarna i mänsklig gemenskap. Att lyssna är en förutsättning för kommunikation och inlärnin.

Mot bakgrund av de vuxenpolitiska mål som understryker vikten av demokratisk fostran och att ge deltagarna förutsättningar att studera vidare framstår träning i att lyssna som en väsentlig del i grundutbildningen.

I en utbildningssituation är det inte enbart viktigt vad läraren säger. Det är lika viktigt vad deltagarna har för åsikter och känslor. Deltagarna bör vänja sig vid att lyssna på vad som sägs i klassrummet, även på sådant som inte riktas direkt till dem själva.

Genom ett aktivt lyssnande och genom mer formella talövningar kommer deltagarna så småningom underfund med reglerna för en interaktion, dvs

- hur man signalerar att man vill få ordet eller att man avslutat sin replik
- vem som får tala och hur länge

- i vilken ordning de olika talarna får ordet
- att hålla sig till ett ämne i taget
- hur man signalerar att man vill byta samtalsämne
- vilka ämnen som kan talas om i speciella situationer (vad som är känsligt eller tabubelagt i en viss situation)
- hur mycket information man skall ge
- vilka ord som kan användas och vilka stilistiska regler som gäller i olika situationer.

Systematisk träning i att samtala, diskutera, redogöra, argumentera, beskriva och berätta innebär att ta till vara de *naturliga* tillfällen till talträning som skol-samvaron erbjuder

- vid kartläggning av deltagarnas behov och mål
- vid planering av undervisningens innehåll, metoder och arbetssätt tillsammans med deltagarna
- vid utvärdering
- vid samtal kring frågor som aktualiseras genom lästexter, övningar, teman
- vid jämförelser av hur åsikter, värderingar, tankar, kunskaper, fakta och känslor i läromedel, massmedia, lästexter m m stämmer med deltagarnas och lärarnas egna uppfattningar och erfarenheter.

Vid alla dessa naturliga tillfällen till talövningar hjälper läraren deltagarna/gruppen att se till att samtalen får en fast struktur, att kommunikationen i gruppen fungerar (kap 3 Samtalsträning).

Det är också viktigt att det talade språket inte blir ett otydligt mumlande utan att det blir ett verkligt stöd för skrivandet. Svenska språkets 10 000 mest frekventa ord är till övervägande del ljudenligt stavade. Det betyder att om deltagaren talar rätt ökar hans möjligheter att stava rätt.

Varje deltagare skall vilja och våga uttrycka sig i olika situationer, skall kunna artikulera klart och kunna uttrycka sina känslor och åsikter och kunna ta ställning till andras resonemang. Målet är kommunikativ trygghet i talsituationer.

Läsa

Att läsa innebär att lyssna utan att någon talar och att samtalet blir en inre monolog. För många är detta en svår process som inte har med den tekniska förmågan och ordförståelsen i allmänhet att göra. Förmågan till koncentration och viljestyrt intresse avgör hur mycket den som läser tillgodogör sig av det lästa. Läs-träningen skall syfta till att deltagaren får en så god läsförmåga att den möjlig-

gör ett läsande med inriktning på faktainhämtande, förståelse och inlevelse. Detta betyder att all läsning — även förströelseläsning — är något mer än ögonens resa i texten. Den är hela tiden en reflekterande/tänkande process. Tyst- och högläsningens för- och nackdelar diskuteras ofta. Båda behövs och skall tränas. Högläsningens dilemma är det sociala inslaget — osäkerhet i gruppen — problemet med tystläsning är möjligheten till okoncentrerad tankeflykt som innebär en dåligt använd undervisningstid.

Metodfrågan vid läsinlärning har ägnats mycket uppmärksamhet. Vid läsundervisning på det svenska språket används antingen en syntetisk eller en analytisk metod eller en kombination av båda. En syntetisk metod innebär att man utgår från de minsta enheterna i talet, ljuden, som i sin tur motsvaras av bokstäverna. Sammanljudning av ljud utgör en viktig teknikövning. Ljuden/bokstäverna fogas samman till alltmer komplexa enheter, ofta i en viss progression. Läsinlärningen påbörjas med att några ljud/bokstäver introduceras vilka sedan i sin tur fogas samman till ett ord och så småningom till meningar och hela texter.

Den analytiska metoden utgår från större enheter; ord, meningar eller hela texter. Läsaren lär sig "läsa" ordet/meningen/texten "utantill" och analyserar sedan vilka mindre enheter ordet/meningen/texten består av. Till skillnad från den syntetiska metoden inlärs ljuden/bokstäverna inom den analytiska metoden i ett språkligt sammanhang, kontext.

Den s k psykologiska metoden, som framför allt utvecklats av Maja Witting, är ett exempel på en syntetisk metod. Den s k LTG-metoden (läsning på talets grund), som framför allt utvecklats av Ulrika Leimar, är ett exempel på en analytisk metod. I andra språk förekommer andra metoder, t ex ordbildsmetoden, stavelsemetoden (syllabiska metoder). Det saknas empirisk forskning om vuxnas läsinlärning som kan ge ett entydigt svar på frågan vilken metod som är att föredra vad gäller vuxnas läsinlärning. För deltagare som gått i skolan, men trots detta inte lärt sig läsa, kan det ha en gynnsam effekt att vid läsundervisning i grundvux utgå från en helt annan metod än den som deltagaren känner till från ungdomsskolan. Olika metoder kan också kombineras eller användas parallellt under korta perioder beroende på syftet med övningen.

Metodfrågan får inte överbetonas. Det finns andra "utommetodiska" aspekter, t ex läsinlärarens intellektuella kapacitet, hans språkliga begåvning och lingvistiska medvetenhet, relationer mellan lärare—deltagare, innehållet i övningsmaterialet, som har större betydelse för läsinlärningen.

Nyare forskning gör gällande att läsningens innehåll, dess meningsfullhet, står i direkt samband med inlärarens nyfikenhet, motivation och vilja att lyckas med uppgiften. Forskare varnar således för användning av lästexter som: "*Tor har en bror. Tor har en stor bror. Tors bror ror.*" Det man läser bör ha en idiomatisk form och ett meningsfullt innehåll. Ingen människa talar som i exemplet ovan.

Många menar att en del barn inte lär sig läsa i skolan därför att läsövningarna ofta utgår från ett sådant nonsensmaterial. De tror att barnen tappat lusten att kunna läsa, när de får texter, vars innehåll de upplever som konstlat och meningslöst. Det finns anledning att tro att samma förhållande gäller också för vuxna.

Det läsmaterial som används inom grundvux skall vara så vuxenanpassat som möjligt. Läromedel kan vara tidningstexter, en fakta- eller en hobbybok, reklamblad, flygblad, dikter, noveller, romaner etc. Huvudsaken är att deltagarna upplever en mening med att läsa dem. Läsövningarna skall ge läslust och de får inte bli en monoton teknikövning bortom deltagarnas intressen och mål med studierna. Texterna bör inte vara lösryckta ur ett sammanhang. De skall belysa frågor inom de övergripande teman som gruppen valt att arbeta med.

Läraren bör försöka att ta alla tillfällen i akt för att öva läsning i *naturliga* sammanhang. I stället för att ge muntliga anvisningar och meddelanden kan läraren ibland ge dem skriftligt. Deltagarna bör också stimuleras att läsa utanför skolan. Under skolarbetet kan deltagarna berätta om sina reflektioner över det lästa.

Det finns inget absolut krav på hur långt deltagarnas läsförmåga bör utvecklas under studier i grundvux. Den enskilde deltagarens situation i samhället liksom deltagarnas förutsättningar att tillgodogöra sig undervisningen är avgörande.

Målet för läsundervisningen är att deltagaren skall få läslust och en väl fungerande läsfärdighet i situationer där deltagaren har behov av att läsa; på gatan, i affärer, på arbetet, vid studier och på fritiden.

Skriva

Att skriva innebär att tala utan att någon lyssnar. Man får ingen omedelbar reaktion. Trots det är skrivandet en social process som vänder sig till andra, en kommunikationssituation. Häri ligger en stor del av skrivandets problem. Man ängslas över vad läsarens reaktion skall bli. Skrivsituationen skiljer sig också från talsituationen på flera sätt.

Talet präglas ofta av ofullständiga meningar. Lyssnaren förstår ändå budskapet på grund av den konkreta situationen. Den icke verbala kommunikationen hjälper lyssnaren att rätt förstå eller gissa sig till innehållet i det sagda. Den som skriver måste anstränga sig att vara tydlig och nyanserad eftersom skrivsituationen inte möjliggör en omedelbar korrigerande av oklarheter och missförstånd. Skriftspråket har en fastare och mer entydig morfologi och syntax. Skriften präglas också av en rättstavningskonvention.

För de flesta deltagarna är stavningen det stora, synliga problemet med att skriva. Naturligtvis bör man i undervisningen sträva efter att deltagarna lär sig rättstavningskonventionerna, men undervisningen bör också sträva efter att deltagarnas ångest inför felstavningar minskar. Om man inte känner till konventionen och skriver "fel", kårv i stället för korv kan mottagaren ändå oftast förstå meddelandet. Det gäller att hjälpa deltagaren att få en säkerhet, som gör att det blir viktigare om han lyckas uttrycka det han vill än om det är helt formellt korrekt. Perfektionismen får aldrig förkväva möjligheterna att tala med varandra med pennan i hand.

Rättstavning kan övas kontinuerligt i anslutning till de texter som används i undervisningen. Deltagarna uppmärksammas på stavningen av "svåra" ord som förekommer i texten. Vissa rättstavningskonventioner kan också behandlas systematiskt under kortare pass i undervisningen. Deltagarnas förmåga att stava rätt utvecklas hand i hand med en ökad läsförmåga. De bör därför stimuleras att läsa mer i och utanför skolan också för att stava bättre.

Deltagarna lär sig skriva genom olika övningar och i olika sammanhang. Det kan t ex vara att skriva ord eller meningar till en bild, svara på enkla frågor om innehållet i en text, skriva ord och meningar efter en diktamen. Allteftersom deltagarnas skrivförmåga utvecklas lär de sig skriva egna meningar och texter, göra sammanfattningar av det lästa, formulera meddelanden, skriva brev, göra mer omfattande skriftliga kommentarer till lästa texter etc. Det är också viktigt att betona skriftens betydelse för effektiv studieteknik. Skrivövningarna bör så långt möjligt inte ske isolerat utan utgöra en helhet med tala och läsa.

Skriften bör användas i *naturliga* sammanhang. Skolsamvaron erbjuder en rad naturliga tillfällen till skrivträning

- anteckningsböcker med namn, adress, telefonnummer till lärare, studiekamrater etc
- meddelanden av olika slag
- förfrågningar om studiebesök
- formulering av mål
- studieplanering
- arbetsdokumentation (kap 3)
- sammanfattningar av diskussioner
- utvärderingar (kap 3)
- dagböcker.

Även skrivövningarna bör så långt möjligt knytas till deltagarnas *mål* med studierna. Motivation och tillfredsställelse över resultatet blir då större än om man exempelvis utgår från lågstadiets läromedel. Även skrivtillfällen och skrivövningar bör domineras av en funktionell språksyn. Om deltagaren har lyckats uttrycka det han vill, är detta överordnat det formella korrekthetskravet utan att detta senare negligeras. Målet är en kommunikativ trygghet i skrift.

Räkna

Matematik är ett kommunikativt ämne, som inte får ses som klart avgränsat och fristående från övrig undervisning. Undervisningen skall leda fram till grundläggande färdigheter som ger deltagaren bättre möjligheter att fungera i vardagslivet. Några deltagare måste få den speciella form av kunskap som krävs för att studera vidare. I räkneundervisningen insmyger sig lätt ett ämnes-tänkande där sifferexercis och lösande av konstruerade problem dominerar. Det är lika fel som att rättstavning blir allt överskuggande i svenskundervisningen. I grundvuxundervisningen skall deltagaren så tydligt som möjligt känna att han lär sig saker som har anknytning till hans dagliga problem. Varje ny kunskap bör i bästa fall innebära att deltagaren kan säga: Vad bra, nu klarar jag av att . . .

Räkneundervisningen kan byggas upp så att deltagaren

1. behärskar tekniken
2. använder tekniken till att lösa problem
3. har kunskap om hur en lösningsmodell kan användas i liknande situationer — generella lösningsmodeller.

Att behärska tekniken innebär att deltagaren skall träna sig i addition, subtraktion, multiplikation och division. Det är viktigt att deltagaren lär sig tabellerna. Drillövningar har, rätt använda, visat sig ge goda resultat.

Division intar en särställning bland räknesätten. Skolans divisionsproblem går oftast jämnt ut medan verklighetens sällan gör det. Deltagaren skall tränas i att förstå likadelning, t ex "Hur många äpplen får var och en när 4 st skall dela på 15 äpplen?" Svaret blir 3—4 st. Det är viktigt att träna exempel som inte går jämnt ut och att göra detta muntligt. För många deltagare blir sedan räknedosan ett naturligt hjälpmedel för att lösa vardagsproblem i arbete, boende och fritid.

Att använda tekniken övas i samband med problem som deltagaren stöter på i det dagliga livet. Det kan gälla avbetalningsköp, personlig budget, lönefrågor, grundvuxersättning, försäkringar, turlistor, extraerbjudanden, rabattkort, deklaration, skatt, lotteri, V 65-spel, temperatur, bilkostnader, barnens veckopeng, valuta och mycket annat. En förutsättning för att klara många av dessa problem är att man behärskar procenträkning.

Det tredje steget — att kunna generalisera — når inte alla och det tas upp när lä-raren så finner lämpligt. De deltagare som skall studera vidare bör klara av problemlösning utifrån generella lösningsmodeller.

Sammanfattningsvis kan sägas att räkning i huvudsak skall tränas med problem ur vardagslivet. Den teknik som deltagaren skall behärska skall tränas på en enkel nivå.

Samhällsorientering och naturorientering

Samhälls- och naturorientering är mångfaldens ämnen där urvalet är det svåra, alltifrån de mest elementära kunskaper som exempelvis en invandrare behöver för att klara sitt vardagsliv till de kunskaper om bl a historia och samhällsliv som behövs för vidare studier.

Vad samhälls- och naturorienterande inslag i undervisningen kan vara och syfta till beskrivs tidigare i detta kapitel under rubrikerna Att bättre klara vardagslivet och Att delta i samhällslivet som fullvärdig medlem. Den beskrivningen ger riktlinjer för urvalet av stoff. Det är viktigt att knyta an till individens och samhällets behov och att verklighetsförankra undervisningen. Ofta är deltagarnas och lärarnas erfarenheter olika vilket kan ligga till grund för givande diskussioner som kan leda fram till en ökad insikt och förståelse för människors olika levnadsförhållanden.

Många lärare som arbetar med kortutbildade vuxna upplever NO som något svårt och tekniskt som de saknar kunskap om. Därför har området inte fått den plats i grundutbildningen som står i proportion till dess samhällsbetydelse. Även här gäller grundregeln att göra ämnet verklighetsnära, att ta upp de företeelser som tillhör vardagslivet. Några exempel på naturvetenskaplig kunskap som hör till vardagslivet

- säkringar
- S-märkning
- termostat
- de enkla maskinerna
- hushållsmaskinernas funktion
- fysikaliska principer
- väder
- kartor
- våra vanligaste djur
- våra vanligaste växter
- allemansrätten
- miljögifter
- ekologi
- energi
- vår kropp

- droger
- samlevnadskunskap.

Samhälls- och naturorientering utgör en stor del av det innehåll i grundutbildningen som ger anledning att öva färdigheterna att tala, läsa, skriva och räkna.*

Hemspråk i grundvux

Möjligheter att anordna undervisning på hemspråk

”Icke svensktalande deltagare skall, om det är möjligt och om deltagaren själv önskar det, få undervisning på sitt eget språk (hemspråk).”
(Lvux 82)

Undervisning på deltagarnas eget språk, hemspråk, är en relativt ny företeelse i den svenska skolan. Eftersom det finns svårigheter att anordna undervisning på hemspråk och olika uppfattningar om värdet med hemspråksundervisning, varierar förekomsten av undervisning på hemspråk kraftigt från kommun till kommun, även från rektorsområde till rektorsområde inom samma kommun.

Möjligheten att anordna undervisning på hemspråk beror ofta på

- deltagarnas egna önskemål om att få undervisning på hemspråk
- tillgång på lärare som kan åta sig uppgiften som hemspråkslärare
- möjligheten att anordna en språkligt homogen grupp.

Dessa förutsättningar föreligger ofta på orter med relativt stor koncentration av invandrare från en eller flera etniska grupper. Om invandrardeltagarna i en kommun är splittrade i många ”udda” språktillhörigheter och olika nationaliteter ordnas vanligen undervisningen på svenska.

Undervisning på hemspråk *kan* i vissa fall, under kortare perioder, anordnas som enskild undervisning. Undervisning i grupp är att föredra både ur pedagogisk och ekonomisk synpunkt.

* För en utförligare behandling av samhälls- och naturorientering se:
Servicematerial — grundutbildning för vuxna:
Nr: 3 Samhälls- och naturorientering

Varför läs- och skrivinlärning på hemspråk?

”Grundläggande läs- och skrivfärdigheter på hemspråket är ofta en förutsättning för att deltagaren skall kunna lära sig att läsa och skriva på svenska.” (Lvux 82)

Många befarrar att läs- och skrivinlärning på hemspråk blir en omväg att lära sig läsa och skriva på svenska. Man är också rädd att svenskinlärningen fördröjs, om deltagarna får lära sig läsa och skriva på hemspråket. Faktum är att deltagare som saknar läs- och skrivförmåga och vars kunskaper i svenska är obefintliga eller minimala ställs inför mycket stora svårigheter om undervisningen sker på svenska. De måste

- lära sig ett nytt språk i tal
- lära sig läsa och skriva med hjälp av det nya språket
- inhämta nya kunskaper via det nya språket.

Erfarenheter av alfabetisering av vuxna visar att alfabetisering på hemspråk leder till snabbare resultat. Läsningen upplevs då mer lustfylld och motiverande. Att lära sig läsa innebär att man upptäcker det skrivna språkets relation till det talade språket. Ju mer det skrivna språket motsvarar deltagarens talspråk, desto lättare går läsinlärningen, ”översättningen” av de skriftliga symbolerna (bokstäver och ord) till deltagarens egen tanke- och erfarenhetsvärld. När texterna har ett språkligt material som deltagaren redan känner till i tal, underlättas läsförståelsen. Läsförståelse stimulerar deltagarnas läsintresse och läsförmågan utvecklas och automatiseras. En invandrare som lärt sig att läsa och skriva på sitt eget språk (gäller språk med latinskt alfabet) kan ”läsa” (= sammanljuda) på andra språk med latinskt alfabet så fort bokstävernas ljudkvalitet och kvantitet och de prosodiska egenskaperna i det nya språket uppmärksammas. Att utveckla läsförståelse förutsätter en grundläggande språkträning i och på det nya språket.

Vilka behöver undervisning på hemspråk?

Invandrarnas färdigheter i läsning och skrivning varierar allt ifrån ren analfabetism till näst intill funktionella färdigheter på modersmålet. De flesta som i någon mån kan läsa på modersmålet har inga eller ytterst små erfarenheter av att läsa på svenska. Eftersom läsprocessen är nära förknippad med förmågan att tala kompliceras invandradeltagarnas läsinlärning av det faktum att deras färdigheter i att tala svenska kan variera allt ifrån relativt fungerande tal i svenska till inga färdigheter alls. Invandrarnas färdigheter i läsning och skrivning och förmågan att tala svenska kan schematiskt beskrivas:

Färdigheter i läsning och skrivning på hemspråk

Förkunskaper i svenska

1 Deltagaren saknar helt läs- och skrivförmåga	Deltagaren har inga förkunskaper i svenska
2 Deltagaren saknar helt läs- och skrivförmåga	Deltagaren förstår och talar svenska i liten omfattning
3 Deltagaren saknar helt läs- och skrivförmåga	Deltagaren förstår och talar relativt bra svenska
4 Deltagaren kan läsa och skriva något på hemspråket	Deltagaren har inga förkunskaper i svenska
5 Deltagaren kan läsa och skriva något på hemspråket	Deltagaren talar och förstår någon svenska

Beskrivningen är en förenkling av verkligheten men kan ändå ge en viss vägledning vid val av undervisningsspråk och undervisningsgrupp. Deltagare vars färdigheter och förkunskaper motsvarar punkt ett, två och tre bör rekommenderas grundläggande undervisning på hemspråk. De bör samtidigt få en allmän språkinträning på och i svenska, dvs svenska som andra språk. När de har alfabetiserats på sitt hemspråk och fått grundläggande muntliga färdigheter i svenska bör läsning och skrivning på svenska komma in i undervisningen. Hemspråket används då som hjälpmedel för svenskundervisningen och/eller som stödundervisning i vissa moment. Deltagare vars färdigheter och förkunskaper motsvarar punkt fyra och fem bör rekommenderas undervisning på svenska med hemspråk som hjälpmedel för svenskundervisningen och/eller som stödundervisning i vissa moment.

Hemspråk på tre sätt

Hemspråksundervisning kan förekomma på i huvudsak tre olika sätt inom grundvux:

1 *Hemspråket är undervisningsspråk* och förmedlar den grundläggande undervisningen, tala, läsa, skriva, räkna och SO- och NO-moment. Svenska ingår till en början som ett ämne, svenska som andra språk. Senare förmedlas delar av undervisningen även på svenska.

2 Hemspråket och svenska är *undervisningsspråk*. Hemspråket är också ett *hjälpmedel för läs- och skrivinläring på svenska*. Hemspråksläraren förklarar, tolkar och översätter termer, begrepp och grammatiska strukturer och undervisar i matematik och SO-, NO-moment. Det gäller framför allt för deltagare vars modersmål har ett annat alfabet än det latinska eller vars modersmål saknar

skriftspråk. Det kan också gälla för deltagare som först fått den grundläggande undervisningen på hemspråk och sedan börjat läsa och skriva på svenska.

3 Svenska är undervisningsspråk. Hemspråket används vid *stödundervisning i vissa moment* eller under vissa perioder för en eller flera deltagare. Syftet är att klargöra sådant stoff där det nya språket ännu inte räcker till. Det gäller framför allt för deltagare med goda kunskaper och färdigheter i svenska.

Innehållet i läs- och skrivundervisningen på hemspråk

Att läs- och skrivinläringen sker på hemspråket ändrar inte målen för grundutbildningen. De principer för val av innehåll, metoder och arbetsformer som gäller för läs- och skrivundervisning på svenska gäller även för läs- och skrivundervisningen på hemspråk. Det kräver att hemspråkslärarna är väl förtrogna med de läsinlärningsmetoder som förekommer i det aktuella hemspråket (analytisk, syntetisk, stavelsebaserad, ordbildsmetod etc). Det kräver också att hemspråkslärarna sinsemellan och tillsammans med övriga lärare diskuterar för- och nackdelar med olika läsmetoder. Hemspråkslärarna har alltså samma behov av pedagogisk handledning och fortbildning som övriga lärare vad gäller val av läsmetod, innehåll, arbetsform, läromedel m m. Hemspråkslärarna bör självfallet delta på samma villkor som övriga lärare i den personalutveckling som bör finnas vid varje grundvuxenhet. (Kap 5)

Innehållet i lästexter på hemspråket skall bidra till att:

- Utvidga deltagarnas kunskaper om omvärlden
- Förmedla idéer, normer och värderingar
- Underlätta för deltagarnas fortsatta studier på svenska

Utvidga deltagarnas kunskaper om omvärlden

Texterna skall belysa olika SO- och NO-moment som deltagarna har behov av i sin vardag och i sitt arbetsliv. Det är kunskaper om förhållanden i det svenska samhälls- och arbetslivet, jämförda med motsvarande förhållanden i hemlandet. Det är kunskaper om ut- och invandring. Deltagarna kan berätta hur de själva har upplevt sin invandring till Sverige, vilket kan ge upphov till egna texter, som läraren skriver ut. Det är kunskaper om immigrationsprocessen; bl a kunskaper om olika psykiska stadier som en invandrare kan gå igenom. Sådana kunskaper kan skapa förståelse för den egna situationen och underlätta mötet med en främmande omgivning.

Förmedla idéer, normer och värderingar

Texter som förmedlar idéer, normer och värderingar i olika samhälls- och livs-
åskådningsfrågor finns bl a i svenska läromedel för SO- och NO-undervisning.
Hemspråksläraren kan fritt översätta avsnitt ur sådana läromedel. LL-böcker-
na (lättlästa böcker) har också texter som belyser sådana frågor. Deltagarnas
och lärarnas egna berättelser kan också användas. Frågor som ofta intresserar
deltagarna är barnuppfostran, seder och traditioner i olika kulturer i hemlandet
och i Sverige, kvinnans ställning nu och historiskt i hemlandet och i Sverige, sy-
nen på etniska minoriteter i hemlandet och i Sverige, likheter och skillnader
mellan olika religioner m m.

Underlätta för deltagarnas fortsatta studier på svenska

De texter som används bör också bearbetas så att deltagarna får kunskaper om
hemspråkets regelsystem och strukturer, dvs grundläggande kunskaper i
språklära; ordklasser, satsdelar, tempusformer etc. Sådana kunskaper under-
lättar den fortsatta undervisningen i svenska genom att deltagarna dels är vana
att reflektera över språkliga strukturer och regelsystem, dels kan göra jämförel-
ser mellan hemspråkets system och det svenska regelsystemet. Undervisningen
får dock inte övergå till själlös "grammatikdrill".

Sammanfattningsvis gäller för val av texter på hemspråk detsamma som gäller
för val av texter på svenska. De skall utgå från deltagarnas intressen och behov
och grundutbildningens mål och motivera till vidare läsning. De skall inte vara
lösryckta ur ett sammanhang utan underordnade ett tema, ett ämne som delta-
gare och lärare valt att arbeta med. På så sätt kan läsningen bli ett medel att in-
hämta nya kunskaper och utveckla den egna personligheten.

Undervisning i SO, NO och matematik på hem- språk

"De samhälls- och naturorienterande momenten i undervisningen ge-
nomförs om möjligt i huvudsak på hemspråket." (Lvux 82)

Innan deltagarna har en läsförmåga som gör det möjligt för dem att inhämta
kunskaper i skrivet SO- och NO-material bör sådana kunskaper förmedlas
muntligt av hemspråksläraren i dialogform, ofta med hjälp av audiovisuella
hjälpmedel.

Som framgår av föregående avsnitt kan sedan SO- och NO-moment integreras i de lästexter som har till syfte att utveckla och automatisera deltagarnas läsför-måga och läsförståelse på hemspråket. Vid sidan av denna undervisning börjar så småningom också läs- och skrivinlärning på svenska. Mot slutet av studierna inom grundvux får deltagarna större delen av undervisningen på svenska. Un-dervisningen på hemspråk fortsätter, om det är möjligt, som stödundervisning i framför allt SO- och NO-moment. Hemspråksläraren kan också förklara, tolka och översätta svenska termer och begrepp, grammatiska regler m m som delta-garna inte förstått. Detta kan i vissa grupper ske under hela grundvux, i andra grupper under vissa moment eller under speciella perioder. Deltagarnas behov av denna typ av stödundervisning varierar och hänsyn måste tas till individuella skillnader.

Vad gäller matematikundervisning på hemspråket, bör principerna för de olika räknesätten introduceras och övas på hemspråket. Undervisning i matematik och läsning och skrivning på hemspråk kan integreras då man övar problemlös-ning med benämnda tal. Senare kan matematikundervisningen integreras med språkundervisningen i svenska genom att man arbetar med benämnda tal på svenska. Allt detta förutsätter ett intimt samarbete mellan hemspråkslärare och övriga lärare. Ett samarbete som måste bygga på ett delat ansvar och respekt för varandras uppgifter.

Undervisning på hemspråk för deltagare vars modersmål saknar skriftspråk eller har annat alfabet

Undervisning på hemspråk är inte begränsad till de språk som har ett latinskt alfabet. Undervisning på hemspråk sker också på språk med ett annat alfabet, t ex arabiska, kinesiska, tigrinja (etiopiskt språk) eller på språk som saknar or-tografi för det talade språket som turabdin (assyriskt/syrianskt språk). Hem-språkslärarens arbetsuppgifter i dessa språkgrupper skiljer sig från det som be-skrivits tidigare. Det beror på att deltagarna i dessa grupper alfabetiseras på svenska. Det är en stor fördel att ha en tvåspråkig lärare, när deltagarnas för-kunskaper i svenska är dåliga. Hemspråksläraren kan ge nödvändiga anvis-ningar och förklaringar på ett språk som deltagarna förstår och man vinner mycket tid.

I dessa grupper ansvarar också hemspråksläraren för undervisningen i SO och NO och matematik. Undervisningen bedrivs muntligt med hjälp av bilder, ta-beller, prislister m m. I matematikundervisningen utgår man från vardagliga problem som muntligt presenteras av lärare. Problemlösningen övas sedan med hjälp av de fyra räknesätten, både "på papper" och som huvudräkning. I dessa grupper kan arbetet delas upp mellan hemspråksläraren och en svensk lärare.

De kan arbeta i gruppen antingen under skilda undervisningstimmar eller båda samtidigt. Allteftersom deltagarna klarar mer och mer av undervisningen på svenska utökas den delen. Hemspråkslärarens uppgift fortsätter framför allt i SO- och NO-moment, matematik och som stödundervisning i svenska.

Alfabetisering av invandrare på svenska

Varför alfabetisering på svenska?

”Då deltagare i grundvux inte önskar lära sig läsa och skriva på sitt eget språk eller då det av andra skäl, t ex brist på hemspråkslärare, är omöjligt att genomföra detta, skall allmän grundläggande språkträning i och på svenska föregå läs- och skrivinläring på svenska.” (Lvux 82)

Många icke svensktalande deltagare är analfabeter och saknar dessutom förkunskaper i svenska. En del invandrare har spontant lärt sig svenska i t ex arbetslivet, men deras språkfärdigheter i svenska har ofta stannat på en mycket elementär nivå. Av olika skäl måste ofta alfabetiseringen, som en nödlösning, ändå ske på svenska. Det ställer såväl deltagare som lärare inför mycket stora problem.

En förutsättning för läs- och skrivinläring på svenska är att *”det svenska språkmaterial som används i läsinläringen, dvs de ord och meningstyper som används behärskas av eleverna muntligt i förväg. Och det får inte behärskas hur som helst; eleven måste ha gjort den riktiga analysen, t ex av ordens ljuduppbyggnad innan orden används som material i läsnigen”*. (Hyltenstam m fl: Svenska som andra språk. Servicematerial 6, SÖ.) Den grundläggande muntliga språkträningen på svenska skall således bl a syfta till att deltagarna lär sig

- vad orden betyder
- hur de kombineras och böjs
- hur de uttalas
- hur man bildar meningar
- hur olika saker uttrycks i olika situationer, de språkliga funktionerna.

Hur går språkinlärningen till?

Inlärningen av ett andra språk i vuxen ålder sker främst på två sätt:

1 En spontan, *informell* inlärning, då man snappar upp regler och ord i det nya språket. Det sker till synes omedvetet, intuitivt utan någon specifik undervisning. Man lyssnar på hur folk pratar och försöker sedan själv göra likadant. Den informella inlärningen liknar barnens inlärning av sitt modersmål. Informell inlärning under utbildningen sker exempelvis när deltagarna

- lyssnar på läraren, andra personer, radioprogram etc
- berättar om sig själva och sitt liv
- deltar i samtal.

2 En medveten, *formell* inlärning, då man systematiskt i undervisningssituationer går igenom och analyserar språkliga regler. När de språkliga reglerna presenteras för deltagarna kan man inte förvänta sig att de lär sig dessa regler omedelbart och kan använda dem i alla sammanhang. Snarare lär sig deltagarna språket som ett s k *interimspråk*. De lär sig en regel och börjar använda den i vissa sammanhang samtidigt som de utelämnar den i andra sammanhang. De prövar sig fram, skaffar sig nya regler och kompletterar de gamla. De strävar hela tiden efter ett bättre fungerande andra språk.

Hur mycket av inlärningen som sker informellt respektive formellt varierar från deltagare till deltagare och det är därför viktigt att läraren ser till att undervisningen innehåller många tillfällen till både informell och formell inlärning.

Alfabetisering på svenska på tre sätt

Alfabetisering av invandrare på svenska på grundvux sker i huvudsak på tre sätt:

1 *Den muntliga språkfärdighetsträningen och läs- och skrivundervisningen* hålls isär. Den muntliga språkträningen fungerar mer som en informell inlärning. Språket övas i en ständig kommunikation mellan lärare och deltagare och med personer utanför klassrummet. Konkreta föremål, bilder, filmer, dramatiseringar, rollspel m m ger underlag för den muntliga språkfärdighetsträningen. Man utgår från ett innehåll som är erfarenhetsmässigt bekant och konkret för deltagarna. De skall skaffa sig elementära uttrycksmedel för att kunna berätta om sin egen person, sina familjeförhållanden, sin bakgrund och sin egen situation i Sverige.

Läs- och skrivundervisningen separeras från den muntliga språkträningen. De ljud, ord och meningar som man utgår från vid läs- och skrivinläringen måste vara bekanta för deltagaren och inövade i den muntliga språkträningen men det språkliga innehållet hämtas från ett snävare område. Konkret betyder det att läsinläringen sker mer "traditionellt" efter en viss progression med hjälp av bokstavsinsläring, sammanljudning m m.

2 *Muntlig språkfärdighetsträning integreras med läs- och skrivundervisningen.* Läs- och skrivundervisningen utgår från det språkliga innehåll som inövats i den muntliga språkträningen. Muntlig språkträning och läs- och skrivundervisningen har samma innehåll. Samtal som gruppen för skrivs upp av läraren. Språket bearbetas sedan analytiskt vad gäller bokstavsformer, sammanljudning, uttal, igenkänning av ord m m. Detta arbetssätt brukar kallas LTG- (läsning på talets grund) inspirerat. Det används i stor omfattning på grundvux och finns väl beskrivet i lärarrapporter och servicematerial.

3 *Muntlig språkfärdighetsträning sker före den egentliga läs- och skrivinläringen.* Detta är ett tämligen outprovat arbetssätt på grundvux. Deltagare och lärare är i regel mycket ivriga att så snart som möjligt börja arbeta med papper och penna. Syftet med detta arbetssätt är att ge deltagarna en intensiv muntlig språkträning innan den egentliga läs- och skrivundervisningen tar vid. Deltagarna får "smaka på", "leka med" och "pröva på" språket muntligt innan de börjar med bokstäver och skrift. Under den muntliga träningen är det viktigt att deltagarna lär sig att korrekt uppfatta och urskilja de svenska ljuden. Ord-förråd, uttryck och meningar som utgjort innehållet i denna undervisning ligger sedan till grund för läs- och skrivinläringen.

Svenska som andra språk

Deltagargrupper

Alla invandrare på grundvux får undervisning i och på svenska i någon form. Frågor som berör svenska som andra språk har tidigare behandlats i samband med alfabetisering av invandrare på svenska och i samband med den grundläggande muntliga svenskundervisning som de invandrare som alfabetiseras på hemspråk får. Andra grupper som får svenska som andra språk är:

- Invandrare som har en läs- och skrivförmåga på hemspråket.

- Invandrare som inte är läs- och skrivkunniga, men som har förvärvat relativt fungerande färdigheter i att tala och förstå svenska. De bör erbjudas alfabetisering på hemspråk, men de är ofta mer motiverade för alfabetisering och undervisning på svenska.
- De invandrare, som efter att ha alfabetiserats på hemspråk, får undervisningen helt eller delvis på svenska.

Olika språkinlärningsmetoder

Undervisning i främmande språk, dvs att man lär sig tyska, engelska etc i Sverige har en mycket lång historia. Undervisning i svenska som andra språk, dvs att icke svensktalande personer lär sig svenska i Sverige, är däremot en relativt ny företeelse.

Den fick en större omfattning i slutet av 60-talet, då den ökade invandringsvågen till Sverige gjorde denna undervisning till en nödvändighet.

I början präglades undervisningen i hög grad av erfarenheter från skolans undervisning i främmande språk. De metodiska teorierna kring undervisningen i ämnet har dock hunnit genomgå många olika utvecklingsfaser. I början tillämpades en metod som brukar kallas för *modifierad direktmetod*. Kännetecknande för metoden är att undervisningen helt bedrivs på svenska och i många fall utan hjälp av ordlistor och lexikon. Avsikten med detta var att man ville undvika all influens från deltagarnas modersmål, vilket man trodde skulle kunna försvåra deltagarnas språkinläring. Undervisningen byggde på en starkt strukturerad grammatisk och fonetisk progression. Varje nytt moment skulle bygga på tidigare väl inlärd språkliga strukturer. Det starka kravet på den grammatiska progressionen som utgångspunkt för undervisningen ledde till en hårt lärarstyrd undervisning.

I mitten av 70-talet skedde en förändring av synen på svenskundervisningen för invandrare. Man ifrågasatte direktmetodens enspråkighet och menade att det var en fördel om man kunde utnyttja deltagarnas kunskaper och insikter om sitt eget språk i undervisningen. Man framhöll vikten av att deltagarna själva genom analys och problemlösning skulle komma till insikt om begrepp och regler i språket. Därför kallas metoden för *insiktsmetod*. Man betonade också vikten av lärarens kontrastiva kunskaper, dvs kunskaper om deltagarnas modersmål i förhållande till svenska, som ett medel att förstå inlärningssvårigheter hos deltagarna.

Mot slutet av 70-talet uppstod en del nya "metoder" och synsätt. Man talar exempelvis om medvetandegörande undervisning, dialogpedagogik, behovsorienterad undervisning och temaundervisning. Gemensamt för dessa är att

deltagarens egen situation som invandrare och samhällsmedlem tas upp som ett centralt innehåll för undervisningen, i stället för eller som ett komplement till den grammatikorienterade undervisningen. Fler och fler lärare började undervisa utan förproducerade läromedel och använde i stället egna texter som tog hänsyn till deltagarnas intressen och behov. Behandlingen av olika språkliga moment görs när det finns behov av det i samband med textbehandlingen.

Under början av 80-talet har den s k *funktionella språksynen* fått mer och mer gehör. Det innebär att man tar fasta på och lägger tonvikten vid språkets funktionella aspekter. Den funktionella språksynen presenteras bl a i "Tröskelnivå. Förslag till innehåll och metod i den grundläggande utbildningen i svenska för invandrare. SÖ 1981." Där står det bl a följande angående funktionell språkundervisning:

"En funktionell språkundervisning bygger på en analys av språkinlärarens kommunikativa behov. Huvudtanken i Tröskelnivåprojektet är att en behovsstyrd svenskundervisning befrämjas av att undervisningen så långt det är möjligt tar sin utgångspunkt i kommunikationssituationer som är aktuella och relevanta för invandrarna. Det gäller med andra ord att renodla de språkliga behoven utifrån de praktiska och sociala funktioner som målspråket måste kunna fylla. Invandrarnas behov av språkkunskaper bör härledas dels ur de behov som invandrarna själva direkt eller indirekt ger uttryck för, dels ur en inventering av de sammanhang och kommunikativa situationer som är och kan bli aktuella för invandrarna."

De olika metodiska teorierna behöver inte stå i motsatsställning till varandra utan kan på olika sätt komplettera varandra. Samtidigt som det är viktigt att förmedla den funktionella aspekten i språkundervisningen är det också nödvändigt att förmedla en kunskap om regler för grammatik och uttal och ett ökat ordförråd.

Innehåll och arbetsformer

Att invandrare undervisas i och på svenska ändrar inte målen för grundvux. Det som tidigare sagts om innehåll och arbetsformer på grundvux gäller följaktligen även för svenska som andra språk. Undervisningen i svenska som andra språk syftar framför allt till att deltagarna skall tillägna sig en funktionell språkfärdighet på svenska. Språkundervisningen bör innehålla:

- En mer formell del, där svenska språkets funktioner, ordförråd och regler för grammatik och uttal går igenom. Det görs på ett systematiskt sätt och följer en viss progression. Deltagarna skall få ett relevant ordförråd och lära sig de uttals- och grammatikregler, som de behöver för en funktionell språkfärdighet.

- En mer informell del, där språklig analys och bearbetning inte är huvudsaken utan där språkinläringen sker via användandet av språket i olika kommunikationssituationer (avlyssning, samtal, läsning, skrivning) där innehåll, upplevelser och känslor står i centrum.
- Moment i samhälls- och naturorientering och matematik; sådana moment bör i görligaste mån finnas med i allt material som behandlas i språkundervisningen. Till en början berör sådana moment relativt enkla kunskaper. Det är först när deltagarna tillägnat sig en fungerande språkförmåga som mer komplicerade kunskaper i samhälls-, naturorientering och matematik kan förmedlas på svenska.

Läromedel på grundvux

Läromedel

Grundutbildningen för vuxna saknar i stor utsträckning läromedel som är utformade utifrån grundvux behov. Ett undantag är en serie lättlästa häften för grundvux, en SÖ-understödd produktion. De läromedel som används är utformade för andra målgrupps behov. Det är mest läroböcker för ungdomsskolan eller studieförbundens och AMU:s läromedel för invandrarundervisningen. Eftersom läroböckerna inte är speciellt anpassade till grundvux behov kan oftast endast delar av materialet användas. Det har den fördelen att grundvuxundervisningen i högre grad än någon annan undervisningsform undgår den styrande effekt som ett läromedel kan ha på undervisningen. Möjligheterna att anpassa undervisningen efter deltagarnas behov ökar.

Inom grundvux blir läromedel ett omfattande begrepp. Hela det omgivande samhället är ett läromedel, studiebesök, intervjuer etc. Allt skriftligt material som möter de vuxna i deras vardag kan i princip användas som läromedel. Läromedlet kan bestå av radio- och TV-program, bilder av olika slag, ett reklamblad, ett flygblad, en tidningsannons, en blankett, ett kvitto, en tidningsartikel, ett meddelande, ett informationsblad, en fakta- eller hobbybok, en skönlitterär bok, en kioskdeckare, deltagarnas egna berättelser nedskrivna av dem själva eller läraren, lärarens egna texter eller delar av en traditionell lärobok.

Att anpassa dessa okonventionella läromedel till vuxenundervisningen kräver ofta stora insatser av läraren i form av förberedelser och efterarbete. Det är framför allt läraren som genom sin yrkeskunskap kan bestämma vad som läm-

par sig som läromedel, för att belysa ett visst tema eller en fråga. Texter som ger värdefull information kan ofta vara för avancerade och faktaspäckade. Läraren bör i det fallet utveckla deltagarnas förståelse genom muntlig genomgång och/eller genom att skriva om texten. Av största vikt är också att läraren skapar en läsberedskap genom att se till att deltagarna har den begreppsapparat och den referensram som texten förutsätter.

Radion är ett billigt och ofta användbart läro- och hjälpmedel. Radioprogram kan användas för att presentera stoff i undervisningen. De kan användas som ett återkommande inslag t ex för nutidsorientering, nyheter etc. I hemspråksundervisningen är lyssnandet på bandade program på hemspråket speciellt viktigt. Riksradien har dagliga sändningar på finska, grekiska, serbokroatiska, spanska och turkiska. Bandinspelningarna kan i hemspråksundervisningen bilda underlag för diskussion om aktuella händelser, vilket i sin tur kan vara underlag för egen skriftlig produktion. Via radioprogram kan deltagarna också utvidga sina begrepp om omvärlden samtidigt som deras ordförråd och språkkänsla utvidgas.

Bildmaterial används mest vid alfabetisering och på nybörjarstadiet i svenskundervisningen av invandrare. Bilderna kan åskådliggöra vissa konkreta ord och begrepp och användas för att beskriva miljöer, situationer, händelser och känslor och då tjäna som utgångspunkt för diskussioner, textskrivning m m. Bilder från deltagarnas hemländer kan t ex stimulera deltagarna att berätta om sin bakgrund och göra jämförelser med Sverige.

Hjälpmedel

Grundvux kan på grund av deltagarnas skiftande behov och kravet på att anpassa undervisningen till varje deltagares behov, inte använda så mycket förproducerat material. Det gör att grundvux lokaler behöver utrustas med många hjälpmedel. Dupliceringsapparat, skrivmaskiner — framför allt plakatskrivmaskiner — för att bearbeta texter, skriva ner deltagarnas egna texter eller det övningsmaterial som läraren framställt. Arbetsprojektor, bandspelare, blädderblock, diabildsprojektor, kamera, räknedor och bildmaterial bör vara standardutrustning.

Deltagarna bör också lära sig använda dessa hjälpmedel. De kan använda bandspelare vid intervjuer, kamera vid studiebesök, skrivmaskin vid utskrift av texter, arbetsprojektor eller småbildsprojektor vid presentation av ett arbete. Dessutom behövs tillgång till radio, TV, video och smalfilmsprojektor. De kan ofta lånas från en närbelägen ungdomsskola, bibliotek eller föreningslokal. Det stoff som presenterats med hjälp av audiovisuella hjälpmedel kan sedan utnyttjas i undervisningen i form av samtal, diskussioner, referat, uppsatser och sammanfattningar.

3

**Intagning, provperiod,
inskolning, studieplanering,
utvärdering**

Inledning

Detta kapitel ger inledningsvis en sammanfattande översikt över vad intagningsamtal, provperiod, inskolning, studieplanering och utvärdering bör innehålla och syfta till. Därefter kommenteras varje moment utförligare.

Sammanfattande översikt

Intagningsamtal

Intagningsamtalet, eller som det också kan kallas, mottagningsamtalet är deltagarens allra första möte med grundvux. Samtalet syftar till att

- utvärdera om deltagaren uppfyller grundvux intagningskriterier, vad gäller kunskaper och färdigheter i att läsa, skriva eller räkna
- kartlägga deltagarens utbildningsbakgrund och tidigare skolerfarenheter
- kartlägga vilka svårigheter i vardagslivet, som gör att deltagaren behöver grundläggande utbildning
- översiktligt informera om grundvux mål och arbetsformer, på vilka sätt grundvux kan hjälpa deltagaren att övervinna sina svårigheter, vilka krav utbildningen ställer, hur studieekonomin fungerar
- bilda underlag för inskolning och studieplanering.

Provperiod

En provperiod blir aktuell endast när det föreligger tveksamhet efter mottagningsamtalet om den sökande är behörig eller inte till grundvuxstudier. Provperioden är en fördjupning av mottagningsamtalet och bör ske individuellt eller tillsammans med andra som går på provperiod. Den varierar i längd och handhas i regel av annan personal än den som sköter mottagningsamtalen. Om deltagaren uppfyller intagningskriterierna och vill delta i den grundläggande utbildningen vidtar inskolning.

Inskolning

Inskolningen är en obligatorisk inledning på grundvuxstudier. Inskolningen kan variera i längd beroende på lokala och individuella förutsättningar. Den syftar till att

- deltagaren lär känna lokaler, lärare och annan personal på skolan, t ex skollära, syofunktionär, kurator, vaktmästare
- kartlägga den enskilde deltagarens och gruppens mål med studierna
- deltagarna i gruppen börjar lära känna varandra
- skapa trygghet i gruppen, fastställa normer för samvaron i gruppen (gruppuppbyggnad)
- skapa förutsättningar för samtal om kunskaps- och inlärningssyn
- ge fördjupad kunskap om ramar och förutsättningar för grundvuxstudier
- ge underlag för studieplanering

□ Studieplanering

Studieplaneringen skall göras av lärare och deltagare tillsammans. Till grund ligger grundutbildningens syfte, den lokala arbetsplanen och de kunskaper om deltagarnas mål, erfarenheter och förutsättningar, som mottagningssamtal, eventuell provperiod och inskolning gett. Studieplaneringen behandlar

- mål för studierna, både för den enskilde och för gruppen, både i det korta och i det långa perspektivet
- vilket innehåll man skall arbeta med
- vilka arbetsformer man skall använda, dvs vad som passar att arbeta med individuellt, vad som passar att bearbeta i mindre grupp, vad som passar att arbeta med gemensamt
- hur studietiden skall disponeras
- hur arbetet skall utvärderas
- hur deltagarnas förmåga att själva ta ansvar för sina studier skall ökas.

□ Utvärdering

En kontinuerlig utvärdering måste prägla hela grundvux verksamhet, ligga till grund för personalutveckling, organisationsutveckling och studieplanering. Grundvux måste utvärderas på olika nivåer:

- *Som skolform.* Sådana utvärderingar kan initieras av och ske i samarbete med SÖ, högskolor och universitet och länskolnämnd. Det kan vara statistikinsamlingar och uppföljningsundersökningar av skilda slag.
- *På organisationsnivå* utvärderar de enskilda grundvuxenheterna. Kapitel 5 ger exempel på detta i avsnittet personalutveckling.
- *I klassrummet*, undervisningssituationen. I senare delen av detta kapitel beskrivs konkret arbetet med utvärderingsfrågor i undervisningsgrupper och vid kurskonferenser.

Intagningssamtal, provperiod, inskolning, studieplanering och utvärdering får aldrig ses som separata, avslutade moment. De skall utgöra en helhet, där varje del skall utformas så att den bildar underlag för nästkommande del. De kunskaper om deltagarnas mål, behov och intressen och utbildningens mål, krav och möjligheter, som mottagningssamtalet ger, utnyttjas och fördjupas under inskolningen och är underlag för studieplaneringen som i sin tur är grunden för studiearbetet osv. Utvärderingen, ett reflekterande förhållningssätt, påverkar hela tiden arbetets utformning.

Det praktiska utförandet av t ex mottagningssamtal och inskolning måste variera från enhet till enhet beroende på lokala olikheter. Den lilla kommunens organisation av exempelvis inskolningen skiljer sig ofta från storstadskommunens.

Speciella och stora problem uppstår när deltagarna inte kan kommunicera på svenska. Det är då av allra största vikt att hemspråkslärare (eller tolk) deltar i arbetet. När det inte finns tillgång till hemspråkslärare (eller tolk), kan mycket av det kapitlet behandlar inte förverkligas, annat än under en mycket lång tid. En utförligare diskussion kring dessa problem förs i kapitel 2.

Det är en viktig uppgift i den lokala arbetsplanen att ange hur intagning, inskolning etc skall organiseras så att de uppfyller intentionerna i läroplan och komplementmaterial.

Exemplifieringarna i detta kapitel är i första hand tänkta som en konkretisering, inte som en receptsamling för hur man skall göra.

Intagningssamtal

Kontinuerlig intagning

”Den som är behörig att intas i grundutbildning för vuxna och som önskar det måste ha rätt att få starta sin utbildning relativt omgående.” (SÖ-FS 1981:19)

En presumtiv deltagare som tar kontakt med grundvux, måste få starta sina studier relativt omgående. Det betyder att intagningen så långt möjligt bör vara kontinuerlig, dvs kunna ske när som helst under läsåret. Större enheter kan klara detta genom speciella inskolningsgrupper men då kvarstår problemet att sko-

la in deltagaren i den ordinarie undervisningsgruppen. Ett annat sätt är att ta in deltagare i de ordinarie grupperna var femte-sjätte vecka eller med ännu längre tidsintervaller för att inte störa gruppuppbyggnaden. Detta går om enheten har många undervisningsgrupper att välja mellan. Deltagare kan då tas in i någon grupp varje vecka. Vid mindre enheter kan problem uppstå om nya deltagare kommer med korta tidsintervaller.

Det första mötet med grundvux

”Formella test eller liknande material bör användas med stor återhållsamhet, då dylika kan verka avskräckande på utbildningsbehövande och leda till en ogynnsam start i grundutbildningen.” (SÖ-FS 1981:19)

Det är ofta förenat med stora svårigheter att ta kontakt med grundvux. Det är flera spärarrar som skall forceras. Man skall erkänna sina brister i att läsa, skriva eller räkna, trots att man ofta utvecklat ett mästerskap i att dölja dessa svårigheter. Man skall erkänna att man inte kan något som alla andra kan, något alla bör kunna. Därefter skall man ta kontakt med en skola. En institution som man i regel har mycket negativa erfarenheter av. Riskera att någon kunnig, välutbildad person skall testa, våga och mäta en. Att det skall bli allmänt känt vilka svårigheter man har.

Med andra ord: Den presumtive deltagarens allra första kontakt med grundvux är en mycket ömtålig situation. Ett opersonligt samtal följt av regelrätta test bär i sig alla möjligheter till en dålig start för grundvuxstudier, om de överhuvudtaget blir av.

Mottagningssamtalet måste i stället ske i en mycket förtroendefull och trygg atmosfär. En blivande deltagare måste kunna känna att grundvux respekterar honom eller henne, inte bara i ord utan också i handling. Det kräver bl a att den sökande får klara och exakta besked om vad som skall hända härnäst.

Syftet med mottagningssamtalet får aldrig enbart vara att utröna om en sökande uppfyller grundvux intagningskriterier. Det skall också ligga till grund för uppläggning av inskolning och fortsatt studieplanering. Samtalet bör alltså ledas av någon som deltagaren kommer att ha kontakt med under studierna, någon vid den enhet, där den sökande skall studera. Det kan vara en skolledare, en kurator, en syfunktionär eller en lärare. Om möjligt bör mottagande lärare delta i samtalet. Kan mottagande lärare inte delta i mottagningssamtalet, måste informationen till denne ägnas stor omsorg. Tillsammans med deltagaren bestäms vilken information mottagande lärare skall få och den ges sedan, av sekretesskäl, företrädesvis muntligt.

Mottagningsamtalets innehåll

”Den vuxne är behörig att intas i grundutbildning om han saknar grundläggande kunskaper och färdigheter i ett av momenten läsa, skriva eller räkna.” (SÖ-FS 1981:19)

”Det bör alltid vara de faktiska kunskaperna, inte längden på den utbildning som formellt genomgåts, som skall få avgöra om en person bör antas eller inte.” (SÖ-FS 1981:19)

”Den presumtive deltagaren måste få klart för sig vad som gäller för grundutbildning för vuxna i fråga om utbildningens syfte, innehåll och arbetsformer, studiesociala villkor, gruppstorlek, hemarbete m m.” (SÖ-FS 1981:19)

Mottagningsamtalet bör innehålla en kartläggning av deltagarens utbildningsbakgrund och tidigare skolerfarenheter, som ofta är negativa eller begränsade. Det ger anledning till att kort informera om vad den grundläggande utbildningen för vuxna innebär. Att kunskaper i att läsa, skriva och räkna inte är ett mål i sig utan ett nödvändigt medel för att nå den breda målsättning som innebär att skaffa sig kunskaper och färdigheter som är oundgängliga i det moderna samhället. Att det finns en stor frihet att planera utbildningen efter deltagarens behov och intressen men att detta också ställer krav på aktiv medverkan från deltagarens sida.

Som redan påpekats bör man vid mottagningsamtalet undvika formella test för att fastställa den sökandes kunskaps- och färdighetsnivå. Den information testen ger är ofta av begränsat värde och test upplevs ofta frustrerande och befäster gärna den sökandes negativa skolerfarenheter. Ett samtal kring hur och när den sökande läser, skriver och räknar ger en värdefullare information. Samtalet bör inriktas på att undersöka när den sökande har svårigheter i vardagslivet med att tala, läsa, skriva eller räkna. Det kan vara situationer av typ

- tala med eller ringa till försäkringskassan, facket, myndigheter, daghem
- läsa text på TV, anvisningar på jobbet, reklamtryck
- skriva meddelanden, brev och vykort, fylla i postanvisningar
- räkna ut skatt, jämförpriser
- jämföra priser, göra överslagsberäkningar, kontrollera lönebesked, räkna ut skatt.

Situationer som ställer krav på tala, läsa, skriva och räkna är otaliga och den sökande har i regel inga svårigheter att ta fram sådana, om han eller hon kan känna trygghet och förtroende under mottagningsamtalet. Med utgångspunkt i den sökandes svårigheter i läs-, skriv- och räknepositioner kan man börja formulera mål för studierna.

Mottagningsamtalet bör också kartlägga vilka hinder och svårigheter den sökande kan ha för att klara ett studiearbete. Det kan exempelvis vara svårigheter och ovana att passa tider, barnpassning, drogberoende. Det är av stor vikt att inte väja för att beröra sådana saker. Samtalet bör också ta upp på vilka sätt skolan kan hjälpa den sökande och hur de sökande vill att skolan skall agera, när han eller hon får svårigheter, exempelvis uteblir från undervisningen. Också här är det av stor vikt att samtalet förs i en förtroendefull atmosfär, där den sökande hela tiden får känna att han eller hon respekteras som person, även om handlingar och beteende behöver förändras. Det är ju för att bättre kunna klara sitt vardagsliv som den sökande vänt sig till grundutbildningen för vuxna.

En redogörelse för timsättningen och en utredning av hur den sökande skall klara sin studieekonomi, är självklara inslag i ett mottagningsamtal.

Mottagningsamtalet kan grovt skisserat sluta på tre sätt:

- Om den sökande är behörig för grundvuxstudier och själv vill börja i utbildningen, slutar samtalet med en överenskommelse om vilken information som skall lämnas till mottagande lärare. Det är också av allra största vikt att deltagaren får exakta besked om när, var och hur grundvuxstudierna skall påbörjas.
- Om det är tveksamt om den sökande är behörig för grundvuxstudier, eller om den sökande själv är tveksam till grundvuxstudier, kan han eller hon tas in på en provperiod. Den sökande bör då få exakta besked om när och hur provperioden börjar.
- Om mottagningsamtalet visar att den sökande inte är behörig för grundvuxstudier eller om den sökande inte kan/vill påbörja grundvuxstudier, har den sökande rätt till studie- och yrkesorientering om olika alternativ till grundvuxstudier. Också här krävs konkret hjälp. Ett mottagningsamtal har alltid ett vidare syfte än att konstatera behörighet för grundvuxstudier.

Provperiod

"Vid tveksamhet skall den sökande antingen intas i utbildningen på prov eller få hjälp med att välja och söka till annan utbildning." (SÖ-FS 1981:19)

Provperioden ger möjlighet till en grundligare kartläggning av kunskaps- och färdighetsnivån. Inte heller nu får tyngdpunkten ligga på att fastställa den rent formella kunskaps- och färdighetsnivån, dvs förmågan att stava frekventa ord, förmågan att läsa text utan förankring i den sökandes livssituation, förmågan att skriva formellt korrekt i lösryckta skrivövningar, förmågan att räkna abstrakta, icke vardagsanknutna matematiska problem etc. Test som mäter sådana färdigheter kan förekomma, men de får aldrig dominera. Det är förmågan att använda sina kunskaper och färdigheter i att läsa, skriva och räkna i naturliga och vanliga situationer som är av avgörande betydelse för om en person kan anses ha *"de grundläggande kunskaper och färdigheter, som är oundgängliga för den enskilde i samhället och som kan utgöra grund för yrkesutövning eller vidareutbildning"*.

Förmågan att använda kommunikationsfärdigheter kan i stället kartläggas genom fortsatta samtal kring den sökandes problem i vardagssituationer. Man kan t ex be den sökande skriva och berätta om sig själv eller vad han önskar förändra i sitt liv eller vad han vill få ut av sina grundvuxstudier. Detta ger vid genomläsning den erfarna läraren nog så värdefulla kunskaper om den sökandes formella språkbehärskning och stavningsförmåga som speciella test. Läsförmågan kan kartläggas med hjälp av samtal kring vilka texter som den sökande brukar läsa, med att be den sökande läsa texter, som han angett att han vanligen läser. Räkneförmågan kan kartläggas med hjälp av enkla övningar på de fyra räknesätten och framför allt genom lösningar av matematiska problem, som den sökande uppger sig ha stött på i sitt vardags- och arbetsliv.

Informationen om grundvux och vilka krav grundvuxstudier ställer bör fördjupas och studiebesök i olika grundvuxgrupper kan läggas in. Provperioden avslutas med ett samtal, där den sökande, läraren från provperioden och den person (de personer) som haft mottagningsamtalet, deltar. Om den sökande bedöms behörig och önskar grundutbildning, lämnas exakta besked om när och var inskolningen börjar och om hur informationen från mottagningsamtal och provperiod till mottagande lärare skall utformas.

Om den sökande inte bedöms behörig eller inte vill eller kan påbörja grundvuxstudier kvarstår kravet på att den sökande skall få kunskap om och hjälp med att hitta alternativ till grundvux.

Inskolning

Innehåll och utformning

”Undervisningen bör därför inledas med en inskolningsperiod. Under denna lär deltagarna känna varandra. En försiktig diagnostisering bör göras av varje deltagares kunskaper och färdigheter. Under inskolningsperioden skall man ta upp en diskussion av målen för grundvux och börja planera undervisningen med hänsyn till varje deltagares personliga mål, förutsättningar och behov.” (Lvux 82)

Inskolning tar vid där mottagningsamtal och eventuell provperiod slutar. Många inslag återkommer men diskussionen fördjupas och utvidgas, t ex vad gäller mål med studierna, kartläggning av kunskaps- och färdighetsnivån, utbildningens syfte och krav. Andra inslag tillkommer, t ex att lära känna lokaler och personal och framför allt att skapa trygghet, lära känna de andra i gruppen och utarbeta normer och rutiner för arbetet. Den viktigaste inläringen sker ju, när man bearbetar och konfronterar sina kunskaper och färdigheter i samverkan med andra.

Inskolningen måste anpassas till den faktiska situationen. Den kontinuerliga intagning, som bör vara det normala vid grundvux, gör att det i verkligheten oftast innebär att skola in en eller ett par nya deltagare i en redan befintlig grupp. Det kräver en noggrann analys av vad i inskolningen som bör ske individuellt, exempelvis att ta fram individuella mål och vad som bör ske i grupp, exempelvis lära känna läraren och andra deltagare. För att klara att ge individuell inskolning till en ny deltagare om lokaler etc bör man öka lärarresurserna i en grupp, när inskolning förekommer. Det kan göras med hjälp av schablonen.

Inskolningen skall skapa goda förutsättningar för studiearbetet. En förutsättning är kunskap om och trygghet i den fysiska arbetsmiljön. En rundvandring i skolans lokaler, t ex klassrum, cafeteria och expedition är ett självklart inslag. Rundvandringen kan med fördel kombineras med en presentation av och bekantskap med olika befattningshavare som skolledare, kurator, syofunktionär, kanslist och vaktmästare i deras vanliga arbetsmiljö.

Informationen om grundvux mål och syften fördjupas och med utgångspunkt i svårigheter i vardagslivet, grundutbildningens syfte och deltagarens önskemål om vidare studier eller yrkesarbete, formuleras mål för utbildningen både för den enskilde deltagaren och för gruppen, både på lång och på kort sikt. Måldokumentet ligger sedan till grund för studieplanering och utvärdering och revi-

deras kontinuerligt under utbildningen. Vid fastställande av mål måste läraren vara uppmärksam på att det inte enbart blir skolmål, dvs mål för vidare studier, t ex att kunna dubbelteckna och klara lärobokstext utan också vidare mål, t ex ta kontakt med myndigheter och yttra sig vid ett föräldramöte. Den stora frihet grundvux ger, inrymmer i sig unika möjligheter att anpassa studiegången efter deltagarnas behov och intressen, men det får aldrig innebära att kravlöst göra enbart vad deltagarna vill. Frånvaro av centralt fastställda kursplaner skärper också kravet på noggrann och fast strukturerad studieplanering.

Under inskolningen fortsätter kartläggningen av deltagarnas kunskaps- och färdighetsnivå. Också nu gäller vad som tidigare sagts under Provperiod. Det är förmågan att *använda färdigheterna tala, skriva, läsa och räkna mer än den rent formella nivån, som bör fastställas. De flesta deltagarna har en traditionell kunskapsyn, där kunskap är lika med att lagra fakta, kunna stava rätt. Det ger tillfälle att samtala om kunskaps- och inlärningssyn. (Kap 1) Vad innebär det egentligen att kunna ett språk? Hur lär man sig att stava? Vad är "kunskaper och färdigheter som är oundgängliga för den enskilde i samhället", vad innebär att "kritiskt granska sin egen situation och det omgivande samhället"? Sådana samtal leder förhoppningsvis till en vidgad syn på vad kunskap är och ger en ökad förståelse för grundvux breda målsättning.*

Samtalsträning

En stor del av inskolningen består i att bygga upp tryggheten och kommunikationsförmågan. Deltagarna måste lära känna varandra. Ett sätt att göra det är att samtala om varför de sökt grundvuxutbildning och vad de önskar uppnå med utbildningen. Andra naturliga samtalsämnen är

- vad grundvux är, syftar till och vilka krav utbildningen och ett framgångsrikt studiearbete ställer
- vad kunskap är, vad som är kunskap för livet och vad som är kunskap för att kunna studera vidare
- vilket innehåll och stoff och vilka arbetsformer man vill använda
- vilka normer och spelregler man vill ha, dvs frågor som: Måste alla yttra sig? När någon inte kommer, skall vi ringa eller fara hem och hämta honom eller henne? Hur tar man igen det man förlorar, när man varit borta? Vad gör vi med den som pratar för mycket, den som pratar för lite?

Allt detta är exempel på nödvändiga och viktiga samtal, som måste föras under inskolningstiden och den fortsatta utbildningen. Detta är tillsammans med fastställandet av mål, planering och utvärdering av studierna naturliga övningar i muntlig framställning (Kap 2, Tala).

Under dessa samtal sker en kontinuerlig träning i samtalsmetodik:

Man tränar att hålla sig till ett ämne i taget:

— Vänta nu, var det det här A talade om? Vi var överens att tala om det här, nu talar vi om något annat. Är det viktigare? Skall vi lämna det vi var överens om?

Man tränar att låta var och en tala färdigt om sitt:

— Tycker du att du har fått svar på din fråga nu?

Man konstaterar att man förstått varandra riktigt:

— Menar du att . . . ? Är det så här du tänker . . . ?

Man ser till att alla deltar i samtalet:

— Vad tycker du? Jag undrar vad du tänker om det här?

Man ser till att den talföre dämpar sig:

— Nu vet vi vad du tycker, men ni andra då?

Man sammanfattar:

— Vad är det vi har sagt och vad är det som vi kommit överens om?

På så sätt tränas en verklig kommunikationsförmåga, en förmåga att lyssna till andra, bygga vidare på vad de sagt och själv uttrycka tankar och känslor. Det skapar också trygghet i en grupp och förutsättningar för ett reellt arbete tillsammans, en reell studieplanering.

Studieplanering

”En effektiv undervisning förutsätter en väl genomtänkt planering. Den skall utgå från deltagarnas mål med studierna, deras behov, förutsättningar och intressen. Studierna måste planeras för såväl varje deltagare individuellt som för varje grupp. Planeringen innebär att lärare och deltagare tillsammans avgör vad som skall ingå i utbildningen och hur lång tid som skall ägnas åt olika moment, i vilken ordning de skall tas upp, med vilka metoder de skall bearbetas och vilka läromedel som skall användas. Planeringen skall fortgå under hela studietiden.” (Lvux 82)

Inskolningsperiodens samtal kring mål och deltagarnas kunskaper och färdigheter ger underlag för studieplaneringen. Deltagarna tränas att successivt ta större ansvar för planeringen. Lärarens huvuduppgift blir inte att planera arbe-

tet för gruppen och de enskilda deltagarna, utan se till att en planering kommer till stånd. Läraren leder planeringsarbetet, ger det struktur och bidrar med sin kunskap och sina erfarenheter. Deltagarna måste inse att noggrann planering både i skolan och hemma är en grundförutsättning för framgångsrikt studiearbete och att planeringen kontinuerligt skall utvärderas och revideras.

Att ta fram mål

All studieplanering skall utgå från målen med studierna. Under mottagningsamtal och inskolning har olika mål diskuterats, både den enskildes och utbildningens. Utifrån dessa diskussioner fortsätter man nu och måldokument arbetas fram gemensamt. Varje deltagare formulerar sina egna mål, som sedan presenteras för hela gruppen. Därefter ser man vilka mål som är gemensamma och vilka som gäller endast den enskilde deltagaren. Nästa steg blir att jämföra måldokumentet med grundutbildningens mål.

Läraren måste ta en mycket aktiv del i arbetet med måldokumentet. Många deltagare har en oklar självbild och sätter upp orealistiska mål. Det kan vara ett yrke eller en utbildning, som läraren snabbt inser ligger långt, långt i fjärran. Det gäller då att inte vifta bort deltagarnas önskemål utan att sakligt samtala om vad det yrket eller den utbildningen innebär. "Det ligger så och så långt fram, det kräver så och så mycket, men vad kan du göra nu? Vad innebär det första lilla steget mot det yrket eller den utbildningen? Vad kan du försöka klara på kort sikt, inom överskådlig framtid?" Andra deltagare har en mycket snäv och begränsad ambition, t ex att enbart räkna, enbart skriva eller enbart arbeta med körkortsteori. Här blir lärarens uppgift att försöka vidga ambitionen, att belysa vad grundvux breda målsättning innebär. Det är också viktigt att gruppen och de enskilda deltagarna blir medvetna om att målen kontinuerligt skall revideras och utvidgas, allteftersom studierna ger nya kunskaper och erfarenheter.

Att planera gemensamt

När man formulerat olika mål börjar planeringsarbetet. Hur skall man nå de mål man har satt upp? Vilket innehåll känns angeläget att arbeta med, hjälper en att nå de mål man satt upp?

Vilka mål nås lättast genom enskilt, individuellt arbete? Vilka mål och vilket innehåll passar att bearbeta tillsammans med andra i grupp? Hur skall arbetsformerna varieras? Hur skall det enskilda arbetet, t ex att läsa en text eller att skriva något, följas upp och bearbetas i gruppen?

Det första man planerar in är de gemensamma arbetena. Vilka övergripande teman vill man arbeta med? Vad skall de handla om, hur lång tid får de ta och när i

tiden skall det ske? Man kanske också vill läsa något tillsammans och sedan samtala om detta. Man kanske skall skriva något tillsammans. Man lägger in en fast tid för planering och utvärdering. Under alla samtal i undervisningsgruppen kring mål, innehåll och arbetsformer tränas kommunikationsförmågan, iaktas de samtalsmetodiska färdigheterna (se avsnittet Samtalsträning!). Läraren har en mycket viktig uppgift att göra gruppen medveten om detta.

Studieplaneringen skall också gälla hemarbetet. Det bör inte i första hand vara regelrätta läxor utan mer av typ läsa en text, skriva något eller samla information (kap 2), Hemarbete). Under hela utbildningen vid grundvux måste skolan och vardagslivet kopplas samman. För många deltagare krävs kanske också en planering av livet utanför skolan för att studierna skall fungera. Denna planering kan skolan hjälpa till med genom diskussioner med den enskilde deltagaren och/eller hela gruppen. Det kan gälla ekonomi, barnpassning, drogproblem etc. Det kan också gälla så enkla saker som att komma i tid till skolan. Allt arbete måste också präglas av och anpassas till vad deltagaren tänker sig efter avslutad grundvuxutbildning.

Egen planering

Varje deltagare gör också med hjälp av läraren sin egen planering för sitt enskilda arbete. Hur mycket tid skall ägnas åt enskild träning i att räkna, skriva och läsa? När under veckan skall de olika sakerna göras? Lärarens kartläggning av deltagarens kunskaper och svårigheter måste tillsammans med deltagarnas önskemål ligga till grund för planeringen. Det är lätt att bara planera in sådant man redan kan för att stärka självförtroendet och låta bli att ta itu med det svåra och problemfyllda. Många grundvuxstuderande har heller inte från början klart för sig vilka svårigheter de har och vad de klarar av. De övriga i gruppen bör också få ta del av varje enskild deltagares planering för erfarenhetsutbyte.

Att dokumentera

Det kan vara till en hjälp att ha planeringsblanketter av enkel typ både för den långsiktiga och den kortsiktiga planeringen. Det är dock viktigt att komma ihåg att det inte är att fylla i blanketterna som är det primära utan själva planeringen och hur den är förankrad hos gruppen och den enskilde. Planeringsblanketterna kan tillsammans med måldokumentet och enkla anteckningar från inskolningen fungera som arbetsdokumentation. Den stora friheten i studieuppläggning och studiegång som grundvux medger, ställer krav på någon form av arbetsdokumentation. Både lärare och deltagare måste via enkla anteckningar kunna se vad man behandlat. Till arbetsdokumentationen fogas också iakttagelser från utvärderingarna.

Utvärdering

Utvärdering i klassrummet

”Efter inskolningsperioden och med jämna mellanrum under studierna bör utvärdering ske, innan det fortsatta arbetet detaljplaneras. Deltagare, lärare, skolledare, syofunktionär och kurator bör låta de erfarenheter och synpunkter som kommer fram vid utvärderingen påverka planeringen av det fortsatta arbetet. Utvärderingen kan på så sätt medverka till att förbättra deltagarnas motivation, vilket kan bidra till att minska frånvaro och studieavbrott.

Vid de återkommande utvärderingarna bör man ta upp frågor som t ex måluppfyllelse, urval av stoff, avvägning mellan olika arbetsformer, läromedel, hemarbete osv.” (Lvux 82)

Grundvuxutbildningen bygger på en mycket aktiv deltagarmedverkan. Deltagarna skall, med lärarens hjälp, kunna formulera egna mål och aktivt medverka i val av innehåll och arbetsformer (kap 2). Det förutsätter en stor medvetenhet och en helhetssyn på utbildningen hos såväl lärare som deltagare. Att kontinuerligt reflektera över om innehåll och arbetsformer leder mot målen, bidrar till att skapa en sådan medvetenhet och en sådan helhetssyn. ”Gör vi det vi skall nu? Vad får vi ut av det här? Leder det mot våra mål?” Det är frågor som ständigt måste aktualiseras under utbildningen. Utvärderingen får inte bli teknisk och komplicerad med långa frågeformulär utan mer av en reflekterande attityd och en enkel vardagsnära granskning.

Hur skall utvärderingen i gruppen ske? Gruppen måste tillsammans med läraren eller lärarna noggrant diskutera detta. Det kan vara naturligt att i slutet av varje vecka lägga in en utvärderingstid. Utvärderingssamtalen bör ha en fast struktur för att inte bli alltför lösliga och allmänna. Några frågor kan vara:

Vad har du lärt dig den här veckan?

Vad lärde du dig av det gemensamma arbetet?

Vad lärde du dig av ditt enskilda arbete?

Vad har du gjort hemma den här veckan?

Hur tycker du att gruppen har fungerat?

Har du fått den hjälp du velat ha?

Vilka svårigheter har du stött på?

Vad vill du ändra på?

Var och en kan först fundera över dessa frågor och sedan redovisa sina synpunk-

ter inför gruppen. Alla diskuterar och förändringar och förbättringar föreslås. Läraren eller lärarna skall också vara med i utvärderingen och framföra synpunkter på sin egen insats och på det arbete som gjorts under veckan. Det kan vara till hjälp om man kort skriver ner vad man kommit fram till för att komma ihåg detta vid nästa planering.

Det är av stor vikt att utvärderingen inte bara behandlar mätbara kunskaper, provräkningar, stavningsprov etc. Den skall ske utifrån grundvux breda mål och träna deltagarna att upptäcka effekterna av undervisningen, i vad mån den leder mot de övergripande målen, om deltagarna bättre klarar vardagslivet etc. Sättet att fråga spelar härvidlag stor roll.

— Vad har du lärt dig under den tid du gått på grundvux? En sådan fråga får ofta svävande och oprecisa svar. De flesta deltagarna ser traditionellt på kunskap. De ser kanske att de lärt sig stava några ord eller räkna några tal. De ser inte lika lätt att de lärt sig lyssna på andra och blivit mindre rädda att yttra sig, att de vågat ringa ett speciellt samtal eller gå på posten själva utan hjälp.

— Är det något du gör nu, som du inte gjorde innan du började på grundvux?
— Är det något som du klarar av utanför skolan nu, något som du inte klarade tidigare?

— Har du på något sätt förändrat ditt sätt att leva eller tänka?

Sådana frågor brukar ge fler och konkretare svar. De hjälper också deltagaren att se resultatet av utbildningen.

Även svaren behöver utvidgas och preciseras med hjälp av följdfrågor.

— Jag läser bättre nu.

— Hur märker du det?

— Jag klarar uppgifterna i boken bättre.

— Ja, men läser du något mer utanför skolan?

En utvärdering som också tar fasta på hur deltagarna *använder* sina kunskaper och färdigheter ökar deras motivation. Den hjälper dem att se "vardagsnyttan" med studierna.

Kurskonferensen som ett led i utvärderingen

Den stora friheten i grundvux ställer stora krav på ett pedagogiskt ledarskap. Skolledning, kurator och syofunktionär behöver goda kunskaper om hur utbildningen fungerar vid enheten. Det kan de få vid enskilda samtal med lärare och deltagare och genom att ofta besöka undervisningsgrupperna. De kan också använda kurskonferenserna som ett led i den kontinuerliga utvärderingen. Under en kurskonferensperiod (en eller ett par gånger per termin) besöker skolledning,

kurator och syofunktionär, ensamma eller tillsammans, alla undervisningsgrupper vid enheten. De träffar samtliga deltagare och lärare (lärarna) i gruppen. Syftet med konferenserna kan vara att

- få alla att reflektera över utbildningen: mål, innehåll, arbetssätt, konsekvenser
- ge en modell för hur samtal, som leder till reflektioner över utbildningen, kan föras i en grupp
- ge en samlad bild av verksamheten
- göra en granskning som leder till fortsatt hjälp för alla parter.

En struktur för konferenserna kan vara:

Frågor som belyser

- vilka *mål* var och en har
- *innehållet* i undervisningen
- hur gruppen *planerar*
- hur gruppen *utvärderar*
- *vad studierna lett till* för var och en
- en *utvärdering av konferensen*

Några exempel på frågor

- Varför går du här? Vad vill du med det?
- Du vill lära dig skriva bättre. Varför det? När behöver du det?
- Ni är här 15 timmar i veckan. Vad gör ni då?
- Det här och det här gör ni. Varför det? Hur vet ni att det är det ni skall göra? Hur stämmer det med era mål?
- Det här och det här gör ni. Hur kom ni överens om det?
- Hur bestämmer ni vad ni skall göra enskilt och vad ni skall göra i grupp?
- Vet ni vad ni skall göra imorgon? I nästa vecka?
- Hur kollar ni upp hur det ni gör har fungerat? Vad som varit bra, som gett något? Vad som varit mindre bra, inte gett något? Hur ni fungerat tillsammans?
- Hur ofta utvärderar ni?
- Hur märker du i ditt liv utanför skolan att du har gått två terminer på grundvux?
- Hur kändes det att vi kom hit och ställde en massa frågor? Brukar ni resonera så här?

Genom denna struktur, att ställa frågor kring mål, innehåll, planering och utvärdering och genom frågornas utformning kan de som leder konferenserna ge *en* modell för hur utvärdering kan bli ett förhållningssätt, en röd tråd i undervisningen.

Hur erfarenheter från kurskonferensen kan användas diskuteras också i kap 5 under avsnittet Personalutveckling.

4

Vardagslivsorientering, kura- tiva insatser, studie- och yr- kesorientering, efter grundvux

Inledning

I detta kapitel behandlas frågor som rör vardagslivsorientering, kurativa insatser, studie- och yrkesorientering och övergång till annan verksamhet efter grundvux.

Att skapa möjligheter för deltagarna att bättre klara vardagslivet och att kunna delta i samhällslivet som fullvärdiga medlemmar skall vara en röd tråd i all grundvuxundervisning (kap 2). Undervisningen skall utgå från de enskilda deltagarnas erfarenheter, och innehåll och arbetsformer skall präglas av vad deltagarna tänker sig efter avslutad grundutbildning. Redan vid intagningen till grundvux skall man försöka ta fram deltagarnas tankar om framtiden och börja formulera konkreta mål. Mål som sedan skall revideras och utvidgas under utbildningen och ligga till grund för studieplanering och utvärdering (kap 3). Studiearbetet skall kopplas till deltagarnas vardagsliv och samhället utanför skolan. Utbildningen måste därför innehålla vardagslivsorientering, studie- och yrkesorientering och insatser i samband med övergång till annan verksamhet efter grundvux.

För att deltagarna skall vara motiverade för och klara av ett krävande studiearbete får de inte ha alltför stora inlärningshinder av ekonomisk, social och/eller personlig art. Det gör att behovet av kurativa insatser är stort under hela utbildningen.

Kurativa insatser och studie- och yrkesorientering är en angelägenhet för alla som arbetar på grundvux. Det är i allra högsta grad ett lagarbete. Lärare, syofunktionär, kurator och skolledning bidrar alla med sina delar. Läraren har huvudansvaret i det dagliga arbetet. Skolledning, syofunktionär och kurator har, förutom att bidra med sina speciella yrkeskunskaper, en samordnande funktion. Det är omöjligt att med bibehållen helhetssyn på utbildningen göra skarpa gränsdragningar mellan de olika befattningshavarnas arbetsuppgifter. Det är många gånger det personliga intresset och den personliga kompetensen och relationen till deltagaren som avgör vem som gör vad i lagarbetet.

Vardagslivsorientering

”Vardagskunskaper och vardagsfärdigheter skall spela stor roll i undervisningen. Dit hör kunskaper som rör hushåll, familj, arbetsliv, miljö, samlevnad, teknik och ekonomi.” (Lvux 82)

Vardagslivsorienteringen, som skall ge undervisning om enklare tekniska förhållanden och ”vardagsteknik”, kan byggas ut med undervisning i hemkunskap, slöjd, teckning m m och också ha yrkes- och arbetslivs-förberedande inslag. Sådana inslag i utbildningen skall vara väl motive-rade som ett led i undervisningen och syftet skall vara att så tidigt som möjligt tillämpa förmågan att läsa, skriva och räkna på ett sådant sätt att det ger färdigheter för vardagslivet. (SÖ-FS 1981:19)

Grundvux får inte ha regelrätta kurser i hemkunskap, slöjd etc. Vardagsteknik i undervisningen som t ex att laga mat, att baka och att sy får inte vara ett själv-ändamål. Den skall sättas in i ett pedagogiskt sammanhang som ger tillfällen att träna och tillämpa färdigheterna tala, läsa, skriva och räkna. Undervisningen bör ha en koppling mellan teori och praktik och de kunskaper och färdigheter deltagarna tillägnat sig syftar ytterst till att deltagarna får en handlingsberedskap. Det är i livet utanför skolan, i hemmet och på arbetsplatsen, som deltagarna skall kunna agera i skiftande situationer. Att bättre klara sitt vardagsliv kan gälla att gå och handla, att gå på posten/banken/biblioteket, att fylla i blanketter, att deklarerera, att diskutera aktuella händelser, att kontakta arbetsplatser etc.

Ett samarbete med andra utbildningsanordnare kan många gånger ge deltagarna möjligheter att befästa och förstärka sina kunskaper och färdigheter. Deltagarna kan, speciellt vid halvtidsstudier, samtidigt gå kurser i exempelvis matlagning på något studieförbund. En del yrkeskurser eller delar av yrkeskurser vid komvux kan också vara lämpliga för grundvuxdeltagare. Många grundvuxdeltagare arbetar parallellt med grundvuxstudierna. Färdighetsträningen vid grundvux bör så långt möjligt hämta stoff från och knyta an till denna deltagarnas verksamhet utanför grundvux.

Kurativa insatser

”Många deltagare i grundvux lever under svåra förhållanden ekonomiskt, socialt och psykiskt. Deras livssituation är inte sällan så otrygg och fylld av problem att studierna försåras. Det är därför värdefullt om särskild kurativ personal kan komplettera lärarnas insatser.” (Lvux 82)

Dåligt självförtroende, mindervärdighetskänslor, praktiska svårigheter i vardagslivet, rädsla för att ta kontakt med myndigheter, isolering från människor och från deltagande i ett aktivt liv, inget hopp om arbete är vanliga problem som grundvuxdeltagare berättar om. (Kap 1)

En utbildning, som tar fram och utgår från deltagarnas behov, intressen och erfarenheter och som syftar till att utveckla deltagarnas kommunikativa trygghet och kompetens så att de kan skaffa sig de kunskaper och färdigheter som är oundgängliga i vårt samhälle, har i sig en kurativ funktion. Den kan möjliggöra en personlighetsutveckling som främjar deltagarnas vilja och förmåga att ta itu med hela sin livssituation. För att detta skall bli möjligt krävs dock att deltagarna inte har så stora inlärningshinder av ekonomisk, social eller psykisk art att de omöjliggör koncentration, motivation eller deltagande i studiearbetet.

Många grundvuxdeltagare har stora inlärningshinder. Det kan gälla studieekonomi, bostadsproblem, problem med barnpassning, kulturkrockar, missbruk, kriminalitet etc. Många av dessa inlärningshinder kräver samarbete med myndigheter av olika slag, vilket kan medföra att utbildningen blir ett led i ett projekt — en behandlingsplan. Grundutbildning för vuxna är inte i första hand socialt behandlingsarbete. De kurativa insatserna i grundutbildningen skall alltid primärt syfta till att undanröja eller minska inlärningshinder, dvs möjliggöra inläring.

Redan vid intagning och inskolning måste deltagarnas studiesociala miljö kartläggas. Lärarna måste sedan ständigt vara lyhörda för varje enskild deltagares behov och upptäcka vilka inlärningshinder som finns. Ofta kan de hjälpa deltagarna att lösa problem, men många problem är av den art att kurator bör kopplas in. Kurator kan

- ge hjälp och råd i studiesociala frågor som studieekonomi, bostad, barntillsyn
- förmedla kontakter med olika myndigheter och organisationer
- ha stödsamtal i bl a krissituationer.

Kurators roll i grundvux får dock aldrig enbart bli att hjälpa till i akuta problemsituationer. Kurators speciella kunskaper och erfarenheter om t ex studieekonomiska frågor, samtalsmetodik, relationsbearbetning och deltagarnas studiecociala miljö måste också användas förebyggande och tas till vara i det pedagogiska utvecklingsarbetet, i personal- och organisationsutvecklingen.

Studie- och yrkesorientering

”Studie- och yrkesorientering (syo) används som samlande begrepp för *personlig vägledning*, enskilt eller i grupp. *inslag om utbildning och arbetsliv i undervisningen* samt *praktiska arbetslivskontakter* i olika former.” (Lvux 82)

”Eftersom många deltagare i grundvux har en osäker ställning på arbetsmarknaden är det av särskild vikt att de får en väl anpassad syo.” (Lvux 82)

Ett av de övergripande målen för grundvux är att deltagarna skall tillägna sig kunskaper och färdigheter som kan ligga till grund för vidare studier och yrkesutövning. Det är kunskaper om arbetsliv, arbetsmarknad och utbildningsväsendet. Det är kunskaper och insikter om egna behov, intressen och möjligheter. Studie- och yrkesorientering intar därför en central plats i grundutbildningen genom att

- vid personlig vägledning, enskilt eller i grupp, öka medvetenheten hos deltagarna om de egna möjligheterna till arbete och fortsatta studier
- i undervisningen ge deltagarna en vidgad orientering om utbildning och arbetsliv
- ordna studiebesök och andra praktiska arbetslivskontakter så att de deltagare som saknar eller har begränsad erfarenhet av arbetslivet kan få bättre underlag för studie- och yrkesval.

Personlig vägledning

Den personliga vägledningen är viktig för alla deltagare. Många deltagare har upprepade misslyckanden bakom sig och ofta en begränsad arbetslivserfarenhet. De har dålig självkänsla och tror sig inte om att klara av fortsatta studier el-

ler att få ett arbete. För en del deltagare kan en bristande självkänedom innebära att de ställer upp orealistiska eller mycket vaga mål.

Vägledningssamtalen bör handla om deltagarnas mål och möjligheter att realisera dessa. De skall bidra till att höja självkänslan och tilltron till den egna förmågan för deltagare med dålig självkänsla. Deltagare med alltför långtgående eller mycket vaga mål bör successivt få en mer realistisk syn på sina möjligheter till utbildning eller yrkesval.

De samtal lärarna har med deltagarna om deras behov, mål och intressen, för att få underlag för en studieplanering, kan ses som en form av kontinuerlig vägledning. De samtalen måste dock kompletteras med mer systematiska vägledningssamtal som syofunktionären har i undervisningsgruppen tillsammans med läraren eller enskilt med en eller flera deltagare. Lärarna måste under hela utbildningen vara observanta på nya faktorer som dyker upp och påverkar deltagarnas planer vad gäller fortsatta studier, yrkesutbildning, önskemål om arbetsplatsbesök etc och som ger anledning till att kontakta syofunktionär.

Syo i undervisningen

”Det är viktigt att studiebesök och yrkes- och arbetslivsförberedande moment planeras in i utbildningen. Sådana inslag bör medverka till att höja motivationen hos deltagarna och ge dem möjlighet att i vardagssituationer tillämpa förmågan att tala, läsa, skriva och räkna.” (Lvux 82)

Studie- och yrkesorienterande inslag är nödvändiga i undervisningen, dels som särskilda avsnitt i samhälls- och naturorienteringen, dels integrerade i övrig undervisning. Eftersom många deltagare, framför allt invandrare, har ringa eller ingen erfarenhet av svenskt arbetsliv skall syoinslagen ge dem grundläggande kunskaper om arbetslivet — en referensram. Syoinslag i undervisningen innebär också att skapa möjligheter till, förbereda för och efterarbete studiebesök och andra arbetslivskontakter. Vissa inslag kan planeras och genomföras av syofunktionär, lärare och deltagare tillsammans. För övrigt har syofunktionären en samordnande funktion för syo i undervisningen.

Syoinslagen kan framför allt ske i form av arbete med syoinriktade teman, exempelvis:

- Det svenska arbetslivets utveckling — viktigt att känna till för att förstå dagens arbetsmarknad.
- Grundläggande begrepp inom arbetslivet — arbetsmarknad, arbetslöshet, vad är arbete, vad är yrke etc.

- Rättigheter och skyldigheter på arbetet — MBL, rätt till ledighet för studier och vård av sjukt barn, anställningstrygghet, uppsägningstid etc.
- Att söka arbete — något som bl a kan leda till arbetsplatsbesök i olika former, besök på arbetsförmedling.

Studiebesök

Studiebesök och andra arbetslivskontakter är väsentliga inslag i grundutbildningen. De skall ge deltagarna kunskaper om och direkta erfarenheter av utbildning och arbetsliv och förbereda för och underlätta det individuella studie- och yrkesvalet. De skall också ge rikliga tillfällen att verklighetsförankra färdighetsträningen tala, läsa, skriva och räkna.

Studiebesök på olika arbetsplatser är en viktig och stimulerande del av undervisningen. Förutsättningen är dock att syftet är klargjort för alla inblandade, att planeringen är välgjord och att det finns ett pedagogiskt samband mellan de erfarenheter som besöket ger och vad som behandlas i undervisningen. Deltagarnas erfarenheter, intressen, kunskaper och inriktning efter grundvux bör vara utgångspunkt för vilken typ av arbetsplatser man besöker och vilken del av verksamheten man är särskilt intresserad av.

Arbetsplatsbesöken kan ha olika syfte. Det kan gälla att ge deltagarna *samhälls- och arbetslivsorientering*. Studiebesöket genomförs då av en grupp deltagare och man inriktar sig på frågor som

- företagets roll för orten / vad som produceras
- hur arbetsplatsen är organiserad / fackets roll
- arbetsmiljö / arbetarskydd / olika regler
- könsfördelning / könsroller på arbetsplatsen.

Ett annat syfte kan vara att ge deltagarna en mer direkt *orientering om ett visst yrke*. Arbetsplatsbesöket kan då göras av enskilda deltagare under längre eller kortare tid. Ett sådant yrkesorienterande besök måste anpassas till varje enskild deltagares behov. Meningen med detta besök är att relatera det upplevda till personliga funderingar och framtidsplaner. Inriktningen vid ett sådant besök blir då främst att ta reda på

- vilka arbetsuppgifter som ingår i yrket
- vad som krävs för att utföra dessa arbetsuppgifter och hur arbetsmiljön ser ut
- vilken utbildning som krävs och hur man får den
- möjligheterna att få arbete inom yrket
- hur den moderna tekniken kan tänkas påverka yrket i framtiden.

Oavsett syftet med studiebesöket och om det genomförs enskilt eller i grupp är det viktigt att ta vara på den kunskap man får vid besöket och att bearbeta det upplevda och sätta det i relation till egna förutsättningar, behov och önskemål. Detta kan göras både enskilt och i grupp. Det är särskilt viktigt med enskild vägledning efter ett yrkesorienterande studiebesök. Deltagarens framtidsplaner kan ha tagit fastare form genom att intresset för yrket har ökat eller minskat i samband med studiebesöket.

Efter grundvux

”Deltagarnas yrkes- och studieinriktning bör prägla innehåll och arbetsformer i undervisningen. Det innebär att grundvux inriktas mot och förbereder för t ex förvärvsarbete, studier inom arbetsmarknadsutbildning, komvux, på folkhögskola eller i studieförbund.” (Lvux 82)

De möjligheter som står till buds efter avslutad grundutbildning är grovt uttryckt följande

- att gå tillbaka till sitt arbete — gäller dem som varit tjänstlediga för studier eller arbetar i hemmet
- att börja en ny anställning — kan gälla ett fåtal deltagare
- att gå över till annan utbildning (komvux — etapp 1 eller en yrkeskurs, AMU, folkhögskola, studieförbund)
- att gå ut till ”ingenting” — deltagare som inte kan få eller ta ett arbete, deltagare som har sjukpension och liknande.

Enligt grundvuxförordningen har skolan skyldighet att erbjuda fortsatt utbildning efter grundvux. Det kan emellertid diskuteras i vilken mån skolan också bör ta på sig ansvar för att även medverka till att deltagarna inte går från grundvux utan att ha någon annan verksamhet planerad. Ett sådant utökat ansvar är självklart avhängigt resurser och tillgång på personal. Oavsett vilket alternativ som är aktuellt för deltagarna efter grundvux bör skolan med hjälp av syofunktionär och/eller kurator i varje enskilt fall ställa upp och göra övergången från grundvux till annan verksamhet så smidig som möjligt.

För deltagare som går tillbaka till eller skall börja en ny anställning kan det vara angeläget med samtal kring frågor som rör arbetet. Det kan också gälla frågor om olika kurser på kvällstid eller, för invandrare, möjligheten till fortsatt svenskundervisning.

När det gäller deltagare som går ut till "ingenting" är det viktigt att hjälpa till att knyta kontakter med olika föreningar, cirkelverksamhet eller annat som deltagarna kan ha intresse av.

Övergångar till annan utbildning kräver extra uppmärksamhet. Det är inte bara kraven på kunskaper och färdigheter, dvs studiernas svårighetsgrad, som kan medföra svårigheter. Arbetsätt och arbetsformer skiljer sig ofta åt från vad deltagarna är vana vid på grundvux. I grundvux

- gick man ofta i en liten grupp
- hade man få (en eller två) lärare
- var schemat flexibelt
- var det betygsfritt.

I t ex komvux är ofta grupperna större och lärarna fler, dessutom tillkommer ämnesuppdelning, förhör, betyg och konkurrens.

För att underlätta övergång till andra studier har på flera håll i landet införts sk skarv- eller utslussningsgrupper. Undervisningen förbereder för fortsatta studier på olika sätt — studiebesök på AMU eller etapp 1, mer hemarbete, fler lärare i gruppen, utökat antal undervisningstimmar etc.

Dessa deltagare måste också vid slutet av grundvuxstudierna få kunskaper om studieekonomi, hur det är att gå på t ex komvux/folkhögskola och vilka svårigheter nya deltagare kan uppleva, möjlighet till stödundervisning m m.

När deltagaren avslutar sin grundutbildning bör han/hon om möjligt

- ha arbete eller
- vara inskriven på arbetsförmedlingen som arbetssökande, ev ha kontakt med AMU, AMI, AMI-s
- ha kunskap om möjligheter till fortsatt utbildning och i förekommande fall ha lämnat ansökan till tänkt utbildning
- känna till villkoren för ekonomisk ersättning vid studier och vilka ekonomiska ersättningar som finns vid ev arbetslöshet
- ha kontakt med olika organisationer eller myndigheter som kan vara av vikt för deltagaren.

5

Fortbildning, personalutveckling, lokalt utvecklingsarbete

Inledning

I detta kapitel konstateras inledningsvis att det finns ett stort behov av fortbildningsinsatser för grundvuxlärare. Därefter presenteras översiktligt en studieplan för lokal fortbildning av grundvuxlärare.

Vidare beskrivs en modell för hur personalkonferensen kan användas i personalutvecklingen. Slutligen kommenteras möjligheterna till lokalt utvecklingsarbete.

Fortbildning

Då grundutbildning för vuxna infördes 1977 tillskapades inga särskilda tjänster för grundvux. Någon grundutbildning för lärare som skulle tjänstgöra inom grundvux planerades inte heller. Behovet av lärare skulle tillgodoses genom rekrytering från andra skolformer. Låg- och mellanstadielärare, speciallärare, ämneslärare och hemspråklärare blev de lärare som i första hand kom ifråga. För att handha undervisningen av invandrare anställdes också en del — ofta obehöriga — invandrarlärare, dvs lärare som undervisat i svenska för vuxna invandrare inom studieförbund och AMU.

Det är naturligt att dessa lärare mötte en hel del problem genom att ställas inför en undervisningssituation som de inte var utbildade för. För många var det en ny erfarenhet att undervisa vuxna. För andra utgjorde invandrarna en grupp som man tidigare inte mött. Krav på fortbildningsinsatser för grundvuxlärarna ställdes — inte minst från lärarna själva. En del kurser, bl a vid fortbildningsavdelningen i Linköping, genomfördes för grundvuxlärare. Det kan emellertid konstateras att dessa kurser inte täckte behovet. Dels beroende på att behovet var så mångskiftande, dels beroende på att antalet lärare med tjänstgöring inom grundvux ständigt ökade.

Situationen är för närvarande likartad. Fortbildningsavdelningarna inom de olika högskoleregionerna och universiteten har svårt att inom anvisade ramar tillgodose de många och varierande behov av utbildning och fortbildning som olika lärargrupper ställer.

Plan för lokal fortbildning

Ett sätt att lösa fortbildningsbehov för grundvuxlärare kan därför vara att anordna fortbildningen lokalt (inom en kommun eller flera i samarbete). SÖ har mot bakgrund av detta utarbetat en studieplan för en sådan lokalt anordnad fortbildning. Studieplanen omfattar 60 timmar totalt, uppdelade på två steg om 30 timmar vardera. Studieplanen bygger på föreliggande kommentarmaterial, SÖ:s servicematerial och annan ämnesteoretisk och ämnesmetodisk litteratur. Syftet med denna lokala fortbildning är ”att efter genomförd utbildning skall personalen ha fått bättre förutsättningar att

- analysera grundvux målsättning och dess konsekvenser för utbildningens innehåll och genomförande
- utveckla den lokala arbetsplanen och därvid bedöma behovet av lokalt utvecklingsarbete och precisera behov av ytterligare fortbildning.

I studieplanen finns också moment som avser att ge ämnes- och metodkunskaper.” (Förslag till studieplan för fortbildning av lärare inom grundvux. SÖ 1984)

Personalutveckling

Fortbildningen vid högskolor och universitet och den lokala fortbildning som skisserats ovan behöver kompletteras med en målmedveten personalutveckling vid varje grundvuxenhet. En personalutveckling som ger personalen möjlighet att systematisera, bearbeta och fördjupa de erfarenheter de gör i det dagliga arbetet. En möjlighet till detta erfarenhetsutbyte erbjuder en regelbunden konferensverksamhet för all personal, personalkonferenser. Vid större enheter kan personalen delas in i fasta basgrupper (8—10 personer). Det möjliggör en växling mellan storgrupps- och smågruppsarbete vid konferenserna.

Skolledningen eller en speciell arbetsgrupp gör i samverkan med lärarna upp en konferensplan. Konferenserna behandlar centrala teman av övergripande slag som intagning, inskolning, studieplanering etc och mer avgränsade inslag som alfabetisering, läsinlärning, SO och NO etc.

En grundstruktur för arbete med ett tema kan vara:

- Mål.* I storgrupp får alla ett kunskapsstillskott från förordning, läroplan etc. Vad säger de om det tema man behandlar? Om målen behöver tolkas och preciseras görs det i basgrupperna. Deras arbete sammanställs och skrivs ut. Så har konferensen formulerat målen. *Det här skall vi göra.*

- *Nuläge.* Erfarenhetsutbyte i basgrupperna, var och en berättar. Så här gör jag, de här problemen har jag. Gruppernas anteckningar skrivs ut. *Så här gör vi.*
- *Analys.* Mål och nuläge jämförs. Vad beror skillnaden på? Vad kan vi göra för att minska skillnaden? Vilka stöd har vi? Vilka hinder? Vad behöver vi ytterligare för kunskaper? Vad ger det anledning till för fortbildning? Vilket utvecklingsarbete behöver vi? Analysen görs, beroende på frågans art, ibland av skolledare, ibland i storgrupp, ibland av fasta eller tillfälliga arbetsgrupper som fortbildningskommitté, studiehandledare etc.

Syftet med personalkonferenserna är ett systematiskt erfarenhetsutbyte och en granskning—utvärdering av verksamheten. Så kan exempelvis den bild av verksamheten som skolledare, syofunktionär och kurator fått vid kurskonferenserna (kap 3, Utvärdering) presenteras och analyseras vid personalkonferensen. Den analysen kan sedan vara ett underlag för utvecklingsarbete.

En konferensverksamhet, där en systematisk granskning—utvärdering bildar underlag för lokal arbetsplan, fortbildning och utvecklingsarbete, skapar förutsättningar för samarbete, samsyn och helhetsyn hos hela personalen. Det systematiska erfarenhetsutbytet ger lärarna möjlighet att bearbeta och fördjupa de kunskaper och erfarenheter som det dagliga arbetet ger.

Lokalt utvecklingsarbete

Genom den resurs som numera ställs till kommunernas förfogande för lokalt utvecklingsarbete har skolorna större möjlighet att bedriva utvecklingsarbete som knyter nära an till den lokala situationen. Deltagargruppen inom grundvux ställer stora krav på såväl syo- och kuratorsinsatser som lärarnas förmåga och möjlighet att anpassa undervisningens innehåll och arbetsformer till deltagarnas behov. Det är därför av stor vikt att lärare och skolledning tar till vara den möjlighet som finns inom ramen för lokalt utvecklingsarbete att vidareutveckla grundvuxverksamheten.

Avsikten med det lokala utvecklingsarbetet är att det skall vara just lokalt och möta de behov som finns på den egna skolan och i den egna kommunen. Men inom grundvux, som är en sådan ny skolform och där ännu relativt lite av utvecklingsarbete genomförts, kan det i vissa fall vara av värde att utvecklingsarbetet får en spridning utöver den egna skolan/kommunen. Rapporter från lokalt utvecklingsarbete kan spridas via länsskolnämnder, SÖ byrå V 2 eller fortbildningsavdelningarna i högskoleregionerna.

6

Information och uppsökande verksamhet

Inledning

Detta kapitel behandlar den information om grundvux verksamhet som varje kommun är skyldig att genomföra.

Först ges förslag på information till ansvariga politiker, skolchefer m fl.

Sedan diskuteras den attitydförändrande information som är av stor vikt för att göra grundvux till en etablerad skolform i samhället.

Slutligen diskuteras uppläggningsen av den lokala informationen och den uppsökande verksamheten.

Kommunens informationsansvar

”Varje kommun skall informera om grundvux i kommunen. Målet skall vara att nå alla som kan tänkas behöva grundvux. Informationen bör vända sig till såväl personer som kan behöva grundvux som myndigheter, organisationer, arbetsgivare m fl, som kan komma i kontakt med grundvux-berättigade personer. Visst informationsmaterial bör vara tillgängligt på flera språk.

Kommunernas informationsinsatser vad gäller grundvux skall bedrivas i samverkan med andra anordnare av vuxenutbildning med statliga myndigheter och med arbetsmarknadens parter i syfte att nå dem som behöver grundvux och motivera dem att delta i utbildningen.” (Lvux 82)

Syftet med de informationsinsatser som kommunen är skyldig att göra är ytterst att nå de människor som behöver grundutbildning och få dem att delta i utbildningen. Man kan dels försöka nå dem som behöver grundutbildning direkt s k enledsinformation, dels satsa på att informera personer, myndigheter och organisationer som kan förväntas komma i kontakt med personer som är i behov av grundutbildning, s k tvåledsinformation. Informationsinsatserna kan vara dels kampanjer och punktinsatser, dels kontinuerligt återkommande information. Kravet på återkommande information är viktigt eftersom man inte når alla som behöver utbildningen genom enstaka insatser. För den information som vänder sig till myndigheter och organisationer gäller också att befattnings-

havare byter tjänst och nya kommer till som i sin tur är i behov av information. Information och rekrytering måste ske på många olika sätt och de olika insatserna måste samordnas och komplettera varandra. Allt detta ställer långtgående krav på en ingående och omsorgsfull planering av informationsinsatserna från kommunens sida.

De ansvarigas kunskaper om grundvux

För att en effektiv och samplanerad information om grundvux inom kommunen skall vara möjlig krävs det att alla inom kommunen som till någon del är berörda av och ansvariga för grundvux själva har goda kunskaper om grundvux, dess målgrupper och förutsättningar. De kan få detta bl a genom en allmän information om grundvux i seminarieform.

Länsskolnämnderna kan medverka till att skolstyrelserna i kommunerna inbjuder till sådana seminarier. De kan också delta vid dessa seminarier. Till seminariet bör man bjuda in skolstyrelseledamöter, skolchefer, skolledare och syofunktionärer från komvux/grundvux och ungdomsskolan. Det är också värdefullt att bjuda in andra intressenter som arbetsförmedlingen, sociala centralnämnden och studieförbunden.

Förslagsvis kan följande punkter tas upp under ett sådant seminarium:

- Information om grundvuxförordningen, föreskrifter och anvisningar
- Målgrupper för grundvux, arbetssätt och ekonomiska villkor
- Lokal information och uppsökande verksamhet
- Samordning mellan olika vuxenutbildningsanordnare
- Lokal skolutveckling inom grundvux
- Fortbildning för grundvuxlärare

Allmän och attitydförändrande information

De människor som har bristande läs- och skrivfärdigheter uppfattar detta inte bara som en brist som försvårar deras dagliga liv. De är ofta också mycket noga med att försöka dölja sitt handikapp för sin omgivning, eftersom de upplever att många människor inte har förståelse för eller till och med är föraktfulla gentemot den som inte kan läsa och skriva ordentligt.

Omgivningens attityd är därför viktig för att människor skall våga erkänna sina svårigheter och ta steget över till utbildning. Information till allmänheten om orsakerna till läs- och skrivsvårigheter, att det är många fler än man tror som har dessa problem m m, skulle kunna öka allmänhetens förståelse och därmed göra det mindre känsligt för personer med bristande läs- och skrivfärdigheter att avslöja detta. En sådan information kan därför på sikt underlätta för många att ta kontakt med grundvux.

Under de senaste åren har bl a utbildningsradion haft radio- och TV-program i syfte att sprida ökad kunskap om och förståelse för läs- och skrivsvårigheter. På regional och lokal nivå finns möjligheter att intressera lokalradion och tidningar för att ta upp och belysa frågor kring problem med bristande läs- och skrivfärdigheter.

Lokal information

Utgångspunkter vid planering

När man planerar för information och uppsökande verksamhet bör man:

- Försöka få en uppfattning om utbildningsbehovet i den egna kommunen. Utbildningsbehövande kan vara invandrare från vissa länder, arbetslösa, intagna inom kriminalvården m fl.
- Diskutera hur presumtiva deltagare nås. Utifrån vissa mindre undersökningar framgår att deltagare inom grundvux har fått information om grundvux via arbetsförmedling, arbetsplatsen, kamrater (arbetskamrater, tidigare deltagare i grundvux), massmedia (TV, radio, tidningar), myndigheter/

institutioner (försäkringskassa, socialbyrån, kriminalvården m fl), andra utbildningsanordnare (studieförbund, AMU, komvux).

- Samråda och samordna med övriga utbildningsanordnare inom kommunen. Det är viktigt att gränsdragningskonflikter kan undvikas och att övriga utbildningsanordnares kursutbud är känt så att deltagarna kan hjälpas in på rätt utbildning. AMU och studieförbunden har kurser i svenska för invandrare och studieförbund och folkhögskolor särskilda kurser för personer med läs- och skrivsvårigheter.
- Informera skolförvaltning och skolpolitiker om informationsinsatserna. Likaså bör vuxenutbildningsråd, SSA-råd och vuxenutbildningsnämnder informeras. På så sätt blir också arbetsmarknadens parter insatta i planerna.
- Undersöka hur man kan använda SÖ:s centralt utarbetade informationsmaterial. Många vuxna kan inte läsa, skriva eller räkna så bra.
- Diskutera vilka upplysningar om grundvux som skriftligt informationsmaterial skall innehålla. Nedan följer förslag på några upplysningar som kan ingå, men hur mycket som tas med beror på till vem eller vilka som materialet riktar sig
 - vilka grupper utbildningen är avsedd för
 - innehållet i undervisningen
 - att timtalet anpassas till deltagarnas behov
 - villkoren för timersättning
 - möjligheten att göra individuella studieplaner efter deltagarnas behov
 - att man kan välja mellan dag- och kvällsundervisning
 - att undervisningen bedrivs i små grupper och undantagsvis enskilt
 - eventuella barnpassningsmöjligheter
 - vart man vänder sig för ytterligare information och anmälan

Tvåledsinformation

Tvåledsinformation riktar sig till sådana personer som i sitt dagliga arbete kan komma i kontakt med människor som har bristande läs- och skrivfärdigheter. Det bästa sättet att ge information om grundvux till dessa kontaktpersoner är genom personliga möten. Enbart skriftlig information riskerar att drunkna i all annan information. Den muntliga informationen bör dock kompletteras med skriftligt material.

Nedan följer en lista på myndigheter, institutioner och organisationer där det kan finnas personer som i sitt dagliga arbete kommer i kontakt med grundvuxbehövande.

Arbetsförmedlingen
AMU/AMI
Sjukvårdsförvaltningen
Skolförvaltningen
Pastorsexpeditionen
Kriminalvården
Socialförvaltningen
Försäkringskassan
Fackliga organisationer

Studieförbunden
Invandrarföreningar
Invandrarkyrkorna
Invandrarbyrå
Företag
Polisen
Posten
Körskolor
Militära myndigheter

Enledsinformation

Enledsinformation vänder sig direkt till personer som behöver grundutbildning. Det är en mycket heterogen och särpräglad målgrupp och det ställer alldeles särskilda krav på informationens utformning för att den skall nå fram. Av naturliga skäl är skriftlig information många gånger inte lämplig. Många invandrare måste dessutom få informationen via sitt hemspråk, eftersom de inte har tillräckliga kunskaper i svenska. Lokala radio- och TV-program har visat sig vara mycket effektiva medel vid enledsinformation. Här är det viktigt att det klart framgår vart man kan vända sig för att få ytterligare information och var utbildningen anordnas. Det är också viktigt att de lokala anordnarna av grundvux är förvarnade så att de är beredda att ta emot förfrågningar och anmälningar till utbildningen.

Uppsökande verksamhet

En form av direktinformation är uppsökande verksamhet på arbetsplatser och i bostadsområden. Att arbeta med uppsökande verksamhet ställer stora krav på takt och känslighet. Erfarenheter tyder på att tidigare grundvuxdeltagare eller deltagare som är i slutet av sin utbildning kan vara lämpliga resurspersoner. Vad gäller erfarenheter av uppsökande verksamhet kan också hänvisas till studieförbunden. De har under lång tid med särskilda medel bedrivit uppsökande verksamhet dels i bostadsområden dels för att rekrytera invandrare till kurser i svenska för invandrare. Erfarenhetsutbyte och eventuellt samråd på lokal nivå med studieförbunden kan därför vara lämpligt vad gäller den uppsökande verksamheten. Vidare har de fackliga organisationerna stor erfarenhet av uppsökande verksamhet på arbetsplatser.*

* För en utförligare diskussion kring information och uppsökande verksamhet se: Servicematerial—Grundutbildning för vuxna:
Nr: 1 Information och uppsökande verksamhet

L⁸²
VUX

KOMMENTARMATERIAL

SÖ:s
publikation
Läroplaner
1985:5

 Liber
Utbildningsförlaget

ISBN 91-40-71393-8

SÖ